ВЕДА VEDA

Навукова-Літаратурны месячнік

Выдаець Крывіцкае (Беларускае) Навуковае Таварыства Пранціша Скарыны

Kryvian (Whiteruthenian) Scientific and Literary Monthly
Published by Francis Skoryna Kryvian (Whiteruthenian) Society of Arts and Sciences in the U. S., Inc.

Address: 6 Vandervoort Place, Brooklyn 37, New York, U. S. A.

1952, ліст.-сьнежань. Ц. 60 ц. № 11-12 (16-17) Novem.-Decem. 1952.

ТРАҐЕДЫЯ ЗЬ НЯСЬВЕДАМАСЬЦІ

(зь гісторыі Беларусі XIX-XX стагодзьдзяў)

Напісаны гэты артыкул пад даймом павесьці Флярыяна Чарнышэвіча „Nadberezyńcy", напісанай папольску, выданай у 1942 г. Галоўныя падзеі апісаныя ў гэтай павесьці, адбываліся ля Бярэзіны, прытокі Дняпра, асабліва км. 20-25 ад Бабруйска, здэцца на поўнач; пэрыфэрыйная прастора гэных падзеяў дакраналася Бялыніч а Магілева. З пад Бярэзіны паходзе й сам аўтар павесьці, ён-жа адзін із ейных герояў. Спачатку аўтар напісаў свой твор як успаміны, пасьлей перарабіў успаміны на хроніку, а гэтую на павесьць.

Я ня думаю разглядаць „Надбярэзінцаў" з гледзішча літаратурнага, але вылучна з гледзішча адбітага ў ім мясцовага жыцьця. Жыцьцё гэтае не паказана ў цэлай паўніні ў твору Чарнышэвічавым. Але ён войстра й моцна намаляваў найбалючшую рану гэтага жыцьця — ходаньне часьці Беларусаў-каталікоў, у даным прыпадку ідэялеґічна-споленізаванай і актыўнай у польскім прасьцінку беларускае шляхты зь Беларусамі праваслаўнымі. Траґічным мамэнтам гэтага ходаньня ё тое, што шляхта

выступае як Палякі, а праваслаўныя Беларусы, будучы таксама нацыянальна нясьведамымі, уважаюць сябе дзеля веры „рускімі”, паміж іх ё і адзінкі ідэялеґічна, рэдка й этноґрафічна, зрусыфікаваныя, каторыя й высовуюцца з праваслаўнага боку на чало ў гэтым ходаньню.

Прывяду да ілюстрацы два зыркія мамэнты гэтага ходаньня. Грап із вялікіх лесавых прастораў маў мала карысьці, дзеля таго ахвотна аддаваў дзялёнкі лесу на выцярабленьне й замену на ралейную гаспадарку, першыя гады дарма, а пасьля за меншую плату. З гэтага скарыстала радзіма шляхціча Белашэвіча і цяжкой працай вырабіла сабе ў лесе харошую гаспадарку. Але лес абцяжараны быў сэрвітутам і, гэткім парадкам, права сяла або сёлаў было ўзрушана; невялікая, здэцца, была крыўда матар’яльная, бо лес быў вялізарны, і кавалак на гаспадарку мала значыў, але яўная была крыўда праўная. Гэтае крыўды не адчуваюць ані Белашэвічы (яны кажуць сялянам: „Ці ня до вам лесу!”), ані аўтар. Сяляне, асабліва маладзеж уходзяць за сваю крыўду: яны ўсілствам гоняць статак пасьціць на сенажаць і засеяньне Белашэвічаў і самых іх хочуць прагнаць із гаспадаркі. Адбываюцца крывавыя бітвы, ледзь не да сьмерці. Вось які абраз падаець аўтар: „На перадзе йшлі рэдка па двух, па трох, крычачы й махаючы каламі задзіракі — ...у белых зрэбных кашулях пабеларуску навыпуск, прыбраных на каўняру й грудзёх зялёна-чырвоным вышываньням, падперазаўшыся пярэстай, плеценай ушыркі на паў вяршка тасемкаю зь вісячымі на левым баку кутасамі, у белых нагавіцах і лапцёх саракавушках із раменнымі аборамі. За імі сунулася па грэблі шчытная грумада; адзеўшыся былі траха ўсі таксама, на плячох дзяржалі роўна аднолькавыя калы і з воддалі былі падобныя да роты войска. Шмат із паміж іх былі выраслыя дзяцюкі з вусікамі, але бальшыня маладзёны яшчэ перад войскам, хоць ужо ў сіле. Далей плыў падвойны й даўгі без канца шнюр дзяўчат і хлапцоў конна. У бару, за якой паўвярсты грала пастуская труба скочную „Лявоніху”, паказуючы, што за гэтым усім плывець стада статку”.

Нападаючыя лаюць Белашэвічаў „Ляхамі” (не Палякамі?), а гэтыя іх завуць „рускімі”.

Другі абраз. У школе зрусыфікаваны вучыцель Грывень усімі спосабамі стараецца прышчапіць „рускім”, зн. праваслаўным Беларусам расійскі патрыятызм і ўзбудзіць у іх нянавісьць да „палякоў”, зн. Беларусаў-каталікоў, у даным прыпадку шляхты. „Польскую” веру гэтых ён абярняся высьмеявае. Дык і тут маем войстрае ходаньне „рускіх” із „польскімі”. Адноўчы вучыцель абясьціў вайну „рускіх” „інародцам”. Да гэтых належылі вучаньнікі „палякі”, „татары”, знач. беларускія мусульмане, і троху Жыдоў, — усіх разам каля 10%. Сілы былі ня роўныя. Жыды, ськеміўшы гэта, заявілі, што яны ня могуць ваяваць супроць „рускага народу” і хочуць быць на баку „рускіх”. Але гэтыя іх не прынялі. „Ня хочам вас!” крычэлі. „Дык мы здаемся ў палон!” заявілі Жыды. Хоць і палоненых, іх пабілі, але, ведама, ня так, як калі-б „ваявалі”. А „палякі” ледзь жывыя вышлі з гэтае „вайны”.

Магутным сяродкам полёнізацы быў Каталіцкі Касьцёл, а русыфікацы — Праваслаўная Царква й школа.

У гэтых ходаньнях „рускіх” із „польскімі” адныя далей русыфікаваліся, а другія поленізаваліся. Зьява жахлівая, тым жахлівейшая, што й сам аўтар „Надбярэзінцаў” бярэць у ёй дзейнае ўчасьце і як адзін із „польскіх” герояў акцыі і як аўтар і цяпер неўсьведамляючы свайго хвальшывага становішча. Менаваныя здарэньні былі перад першай сьветнай вайною.

Старшыя чытары скажуць: „Нашто гэта пісаць? Што тут новага? У нас было падобна”. Дыкжэ ў гэтым і асаблівая траґедыя, што блізу ўсюдых у Беларусі было падобна, хоць ня ўсюдых аднолькава. Там, дзе Беларусы-каталікі жывуць масаю, яны, нат нацыянальна нясьведамыя мала паддаваліся паленізацы; затое, расьцярушаныя сярод праваслаўных, адчуваюць сваю ад іх апрычонасьць і шмат болей паддаюцца польскім уплывам.

Як дайшло да апісанага стану, як сталася, што беларуская маса ўтраціла сваю нацыянальную сьведамасьць, падзялілася на „рускіх” а „польскіх”, ствараючы гэтым падаўкі ґрунт да русыфікацы й паленізацы?

У васьмінанцатым стагодзьдзю, у часе прылучэньня цэнтральнай а заходняй Беларусі да Расіі (усходняя — Смаленшчына, Севершчына а інш. — былі захопленыя ўперад — у 1667 г. і раней) усі наагул Беларусы свайго гаспадарства былі нацыянальна сьведамыя і жылі поўным сваім нацыянальна-культурным жыцьцём, дарма што Беларусь ня была тады ў цьвітучым, але ў палупалым стане. Адна толькі арыстократыя беларуская гаманіла та-

ды папольску, але й арыстократы знал беларускую мову; польская, як і француская, мова ў іх была моваю конвэнцыянальнай, таксама як у канцы стагодзьдзя асьмінанцатага і першай палавіцы дзевятнанцатага француская мова ў варыстократыі расійскай. Драбнейшыя панове, засьцянковая шляхта, мяшчане й сяляне гаманілі пабеларуску. Ян Чачот у першай палавіцы XIX стг. сьветча, што за яго маленства, зн. на пачатку гэтага стагодзьдзя, старыя панове любілі паміжсобку (а ня толькі з „простымі" людзьмі) гаманіць пакрывіцку. Выняткі з гэтага, як-бы яны ня былі чысьленыя, не мянялі агульнага стану.

Што да шляхты ў Беларусі, дык яна, як панове й арыстократыя, чыста беларускага паходжаньня. Беларусь пад назовам „Вялікае Княства Літоўскае" была і просьле Люблінскай вуні 1569 г. апрычоным і незалежным гаспадарствам, задзіночаным — на роўных правах — із Польшчаю толькі асобаю супольнага гаспадара. У задзіночаным гаспадарсьцьве беларускім — Вялікім Княсьцьве Літоўскім Палякі ня малі права займаць урады, не маглі яны таксама мацы зямельнае собскасьці. Дык і не магла перасяляцца да нас польская шляхта і не перасялялася, тым балей, што мала адчыненую дарогу на Ўкраіну, каторая ад 1569 г. была часьцяй польскага гаспадарства. У згодзе з гэтым у шляхты ў Беларусі ўсё чыста — фізычны тып, псыхіка, звычаі, прозьвішчы (часта тыпова беларускія на -іч, -овіч, -евіч) беларускія. Ня толькі польскі аўтар „Надбярэзінцаў" мае прозьвішча Чарнышэвіч, але ё йшчэ тры іншыя Чарнышэвічы беларускія пісьменьнікі а паэты, адзін із іх, Тодар Чарнышэвіч, нашаніўскі паэта, паходзе із Случчыны, значыцца сусед Флярыяна Чарнышэвіча. Побач із адным польскім поэтам А. Міцкевічам, беларускім шляхцічам із Наваградчыны, ё мноства іншых беларускіх Міцкевічаў, таксама як Сянкевічаў а іншых. Польская ідэялёгія часьці беларускае шляхты і польская мова яшчэ меншай часьці яе ё зьяваю часовай, пераходзячай.

Паняволіўшы беларускае гаспадарства, Расійцы пачалі ў ім жорсткае ўсебаковае перасьледаваньне Беларусаў і ўсяго беларускага. Перасьледаваньне гэнае на толькі было нягодным а страшным, што яго можна толькі прыраўнаваць да цяперашняга перасьледаваньня Беларусаў комуністычнай Расіяй. Я зьвярну тут адно ўвагу на два мамэнты гэнага перасьледаваньня, на тыя, што былі найшкаднейшыя.

Адным із іх была забарона дагэнулешняга нацыянальнага назову нашага народу „Літва", „Ліцьвіны" і накіданьне заміж яго назову „Беларусь", „Беларусы". Зрабілі гэта Расійцы, каб, з аднаго боку, наш народ сваім новым, накіненым яму назовам, выглядаў на нейкае адценьне рускіх, а, з другога боку, каб у гісторычнай сьведамасьці беларускага народу зрабіць перарыў, каб Беларусы не ўтажсамлялі сябе із сваймі прадзедамі, што зваліся Ліцьвінамі і вялі блізу бязупынныя войны з Маскоўшчынаю. Цяпер беларускія масы, чуючы, што расійская адміністрацыя, у школах і цэрквах завуць іх Беларусамі, а дагэнулешні іхны назоў „Ліцьвіны" тарнуюць да народу іншага, жмудзка-аўкштоцкага, здэзорыентаваліся і, ня прыняўшы, праўда, тады назову „Беларусы", сталі адвыкаць ад свайго назову „Ліцьвіны". Горш было з тымі, што вучыліся ў расійскіх школах. Яны былі пад большым уплывам расійскім і назоў „Беларусы" найчасьцей прымалі. Узноў дзякуючы гэтаму не знаходзілі свайго народу ў гісторыі, бо ён у мінуласьці дзеяў пад іншымі назовамі — спачатку пад назовам „Крывічы", а пасьлей „Літва, Ліцьвіны".

Дзеля менаванага ў беларускім народзе слабела, а потым чэзла нацыянальная сьведамасьць, хоць сьведамасьць нацыянальнае апрычонасьці ад сваіх суседзяў засталася. Тое-ж адабраньне собскага назову і накіненьне чужога перакажала ўзнаўленьню сьведамасьці пры помачы пазнаньня гісторыі свайго народу.

Другой найшкаднейшай рэчай было перасьледаваньне рэлігійнае. У часе паняволеньня Расіяй усі тры царквы ў Беларусі — Праваслаўная, Вуніяцкая й Рымска-Каталіцкая — з нацыянальна-культурнага гледзішча былі беларускія. Найпаўнейшае культурнае жыцьцё беларускае было ў Царкве Вуніяцкай, як дзеля таго, што гэтая царква ў васьмінанцатым стагодзьдзю ў беларускім гаспадарсьцьве мала найбольшую колькасьць вернікаў, так і дзеля таго, што арганізацыйная й асьветная праца ў яе была пастаўлена вельмі добра спосабам заходне-эўропскім. Гэтая-ж царква рабіла найбольшае дабро беларускаму народу тым, што ў яе на высокім роўні было пастаўлена рэлігійнае й моральнае ўзгадаваньне. Усі дасьледаваньнікі і прыпадкавыяназіраньнікі (прыкладам пасьлейшыя этноґрафы) згодна сьветчаць пра высокую й суровую мораль у вернікаў Вуніяцкае Царквы.

Праваслаўная Царква, ведама, ад самага пачатку была ў Бе-

ларусі з культурнага гледзішча царквой беларускай нацыянальнай. Адылі з гледзішча арганізацыйна-асьветнага, рэлігійнага й моральнага ўзгадаваньня яна стаяла шмат ніжэй за Царкву Вуніяцкую. Прычынаю гэтага было тое, што Праваслаўная Царква ня мала таго моральнага й арганізацыйна-рэлігійнага й -культурнага апірышча, якім быў Рым Царкве Каталіцкай. Канстантынопаль, што быў праваслаўным заміж Рыму і ў свой час стаяў культурна вышэй за Рым, быў у 1453 г. заваяваны Туркамі. А з гледзішча моральнага Канстантынопаль ніколі не стаяў высака. Менаваныя заганы ў Беларускай Царкве Праваслаўнай і былі аднэй із найгалаўнейшых прычынаў задзіночаньня — вуніі гэтае Царквы з Рымам у 1596 г.

У часе паняволеньня беларускага гаспадарства Расіяй Беларуская Рымска-Каталіцкая Царква стаяла з гледзішча моральнага ніжэй за Царкву Вуніяцкую, а ня вылучана, што й за Царкву Праваслаўную. Відаць гэта з таго, што да Рымска-Каталіцкае Царквы належыла блізу ўся беларуская арыстократыя, а яна была ў васьміналцатым стагодзьдзю ў бальшыні ў моральным упадку (некаторыя думаюць, што пад уплывам здэмаралізаванага панства ў Польшчы).

Зь ліквідацай беларускага гаспадарства ў канцы асьмінаццатага стагодзьдзя была зьліквідаваная й апрычоная Беларуская Праваслаўная Царква, стала яна часьцяй Расійскай Праваслаўнай Царквы. Што гэта значыла, можна сабе прадставіць, калі зьвернем увагу, што яшчэ ў сямнаццатым стагодзьдзю ў Маскоўскім гаспадарсьцьве, галоўна на ягоных беларускіх землях, што ўперад былі забраныя Масквою, урадова было загадана паліць кнігі „литовской печати", зн. беларускага друку. Гэта былі беларускія праваслаўныя кнігі, тыя самыя кнігі подле якіх маскоўскі патрыярх Нікан рабіў паправу запсаваных царкоўных кнігаў маскоўскіх, ніякае „ереси" ў іх ня было; палілі іх адно за тое, што яны былі надрукаваныя Беларусамі і ў іх была беларуская мова, альбо — у царкоўна-славянскіх — беларускія моўныя асаблівасьці. Цяпер паленьне было расьцягнена на ўсю Беларусь, палілі ня толькі кнігі, але „палілі" і ўсі беларускія асаблівасьці ў Праваслаўнай Царкве ў Беларусі, найперш беларускую мову, каторая была ў Праваслаўнай Царкве забаронена і заміж яе прынукаю ўведзена мова расійская. Беларускае праваслаўнае духавенства было тэрорызаванае і часткава высылане; яго замянялі зрусыфікаванымі духоўнымі зь беларускіх земляў, уперад паняволеных Масквою, ды новымі гадунцамі расійскіх духоўных сэмінарыяў у Беларусі.

Рымска-Каталіцкая Царква ў Беларусі была з гледзішча культурнага ад самага пачатку таксама беларускай царквой нацыянальнай. З гледзішча нацыянальна-культурнага розьнілася яна ад дзьвюх іншых Беларускіх Цэркваў — Праваслаўнай і Вуніяцкай — толькі абрадам, да каторага належыла й лацінская мова ў багаслужбе. Духавенства ўлучна зь біскупамі ў яе было сьведамае беларускае. Беларуская мова панавала ў галіне адміністрацыйнай і ў казанях, ды пісалі агульна беларускай кірыліцаю. [1]) Дзеля таго што і ў Польшчы была Рымска-Каталіцкая Царква і Польшча ад XVI стг. культурна стаяла вышэй за Беларусь, то некаторыя польскія ўплывы праточаваліся да Беларускае Рымска-Каталіцкае Царквы, і беларуская арыстократыя, што з часам блізу ўся належыла да Рымска-Каталіцкае Царквы, усё болей а болей пераймала польскую мову. Але, пакуль было беларускае гаспадарства, былі гаспадарствавыя граніцы з Польшчаю, і польскія ўплывы ў Беларускай Рымска-Каталіцкай Царкве ня былі пагражаючымі. Палажэньне зьмянілася па прылучэньню Беларусі да Расіі, тады гаспадарствавыя граніцы з Польшчаю шчэзьлі, бо часьць Польшчы (конґрэсаўка — „царства польскае"), ад 1815 г., належыла да Расіі, засталіся адно граніцы епархіяльныя. Дарога польскім уплывам да Беларускай Рымска-Каталіцкай Царквы была адчынена. Дзякуючы таму, што Польшч культурна стаяла вышэй за Беларусь (між іншага дзеля таго, што была прылучана да Расіі на 20 год пасьльей за заходне-беларускія землі і на 43 г. пасьлей за землі цэнтральнае Беларусі ды Польшч у Расіі аж да 1863 г. мала аўтономію), дык польскія ўплывы да Беларускае Рымска-Каталіцкае Царквы маглі цяпер праходзіць, а ня толькі праточавацца. Але гэта йзноў ня было-б так страшным, калі-б заставалася Беларуская Вуніяцкая Царква, бо беларуская мова й далей ужывалася ў Рымска-

[1]) У архівах рымска-каталіцкіх парахвіяў знаходзяць багатую адміністрацыйную перапіску беларускай моваю кірыліцаю, між іншага, пра гэта паведамляў нябошчык кс. Стаповіч (паэта Казімер Сваяк). Таксама захаваліся рэлігійныя рымска-каталіцкія кнігі, як езуіцкі катэхізыс XVI стг., друкаваныя пабеларуску кірыліцаю.

Каталіцкай Царкве, а сама гэтая Царква мала ў Беларусі прапорцыянальна невялікую колькасьць вернікаў. Справа радыкальна зьмянілася зь перасьледаваньням а з часам і скасаваньням вуніі. Тады расійскі ўрад, каб зрабіць моральную перашкоду да пераходу вуніятаў у лацінства, забараніў ужываньне беларускае мовы ў Рымска-Каталіцкай Царкве. Адгэнуль, заміж беларускае, у Рымска-Каталіцкай Царкве запанавала мова польская і сама гэтая Царква борздым тэмпам што раз болей а болей з гледзішча культурнага робіцца царквой польскай. Чаму дыкжэ мова польская а не расійская запанавала ў Каталіцкай Царкве ў Беларусі? Расійскай мовы ніхто не хацеў у Беларусі, а да польскай у Беларускай Рымска-Каталіцкай Царкве позытыўна ставілася або й зычыла яе тая невялічкая мяншыня ейных вернікаў, звычайна арыстократыя, што была пад польскім уплывам. Бальшыня Беларусаў-рымскіх каталікоў, што фактычна была супроць польскае мовы ў касьцеле, не магла выступаць супроць яе, бо гэта пры забароне мовы беларускае, раўнялася-б ходаньню за мову расійскую, а яна яе не хацела. Апрача таго, расійскае мовы нідзе ня было ў Каталіцкай Царкве, а польская мова была ў гэтай Царкве ў Польшчы. Пераканаць-жа расійскую адміністрацу, пры яе цямноце, што рымска-каталікі — гэта Палякі, ня было цяжка.

Перш чымся пярэйдзем да рэзультатаў, да якіх прывяло перасьледаваньне, а з часам і скасаваньне расійскім урадам Беларускай Вуніяцкай Царквы, я хачу тут засьцерагчыся. Царкоўная справа ё ў нас справаю далікатнай, дражнячай; дзеля таго валей было-б яе не чапаць, калі-б яна не належыла да гісторыі нашага народу. Але дзеля таго, што яна належа да гісторыі беларускага народу, то нельга яе абмінуць. Гісторыю свайго народу мы мусім знаць. Я падыходжу да гэтае справы вылучна з гледзішча нацыянальнага. Із свайго гледзішча нацыянальна-маскоўскага падыходзіў і расійскі ўрад перасьлядуючы й касуючы вунію. Таксама, як з гледзішча польскага, а не каталіцкага, падыходзіў і мала каталіцкі польскі ўрад, калі, паміж дзьвюма сьветнымі войнамі, рабіў націск і агранічэньні праваслаўным, а ў канцы і рухаў праваслаўныя цэрквы з мэтаю давесьці да пераходу праваслаўных на каталіцтва. Тады нацыянальна-сьведамыя Беларусы-каталікі, у тым ліку й беларускія каталіцкія сьвятары, ані ня прыялі гэткаму дзеяньню польскае адміністрацы, але наадварот усюдых выступалі супроць яго. Розьніца тут паміж Маскоўцамі а Палякамі, з аднаго боку, а намі, з другога, тая, што мы баронім свабоду сумленьня, а яны яго ґвалтуюць. Трэба ведаць, што ці перасьлядуюць Беларусаў праваслаўных, ці Беларусаў каталікоў, заўсёды перасьлядуюць Беларусаў. Ды трэба наагул сказаць, што, з выняткам перасьледаваньня выступнікаў, усякае перасьледаваньне ўсюдых шкоднае і зь ім трэба ходацца.

Маскоўцы перасьледавалі іншыя веры і іхных вернікаў змушалі належыць да Маскоўскае Праваслаўнае Царквы, бо гэтая Царква здаўна, ужо ад Андрэя Багалюбскага ў XII стг., мае служэбную ролю ў дачыненьню да маскоўскага народу і да маскоўскага гаспадарства. Гэта згаджалася з агульнай маскоўскай нетолеранцыяй, зь імкненьнямі ўсё нівэляваць, падгапяючы пад маскоўскі капыл. Адылі жыцьцё ставіла граніцы гэтым імкненьням, бо ніякія людзкія імкненьні ў сваім ужыцьцяўленьню ня могуць быць безгранічнымі. Адзіны Бог безгранічны. Найперш і найбольшыя агранічэньні ў рэлігійным перасьледаваньні, агранічэньні, выглядаючыя на поўную толеранцыю былі зроблены Маскоўцамі ў дачыненьню да Ўсходу. Ніводная іншая, апрача маскоўскага праваслаўя, хрысьцянская вера, а таксама жыдоўская, ня была дазволена ў Маскоўскім гаспадарсьцьве. Прыкладам, калі ў першай чэцьверці XVII стг. Маскоўцы мусілі прыняць за свайго цара каталіка, князевіча Валадзіслава, дык, як адну з бодкаў умовы зь ім, маскоўскія баяры выставілі дамаганьне, што „если бы кто-нибудь из людей Московского государства, по тупоумию своему, перешел из православия в католичество, да будет казнен смертной казнью". Акупаваўшы Беларусь, і Іван Грозны і Аляксей Міхайлавіч загадалі Жыдоў тапіць. Але іслам у Маскоўшчыне быў заўсёды і ня было спробаў яго зьліквідаваць. Таксама буддызм. І паганства ў Расіі заставалася данядаўна. У гэтым да некаторае меры талерантным дачыненьню да Ўсходу пры поўнай нетолеранцыі за Заходу, нельга ня бачыць усходняга, азіяцкага характару самае Масквы. Але калі Расія захапіла шмат заходне-эўропскіх земляў, як Беларусь, Лятува, Латва, Эстоня, Украіна, Фінляндыя, Польшч, дык яна й тут мусіла зрабіць некаторыя агранічэньні ў сваім імкненьню наварачаць прынукаю на маскоўскае праваслаўе. Ад такое прынукі звольнена было рымскае каталіцтва, хоць агранічэньні што да яго былі. У лепшым палажэньню былі протэстанты, як дзеля таго, што іх было ма-

ла ў Расіі, так і дзеля ўплыву ўнутры Расіі протэстантаў Немцаў, ды Фінляндыя ўвесь час была аўтономнай.

Просьле даўгога перасьледаваньня Беларускае Вуніяцкае Царквы (ад 1772 г., а на землях, што забрала Расія ўперад, і раней) Царкву гэтую расійскі ўрад у 1839 г. скасаваў. Гэта мусіла выклікаць глыбокае псыхічнае патрасеньне ў шырокіх масах народу. Было зроблена ўсілства, ґвалт над сумленьням колькіх мілёнаў людзёў. Гэта быў заразом гвалт нацыянальны. З утратаю свайго гаспадарства Беларусы пад маскоўскім ярмом утрацілі ўсі іншыя свае арганізацыі — арганізацу земскую, мескую аўтономію, свае школы, права, суд. Як было зацемлена вышэй, была зьліквідавана Беларуская Праваслаўная Царква — Маскоўцы абярнулі яе ў маскоўскую Царкву ў Беларусі, была зьліквідаваная й Беларуская Рымска-Каталіцкая Царква — яе Расійцы аддалі Паляком. Цяпер па ліквідацы найчысьленейшае Беларускае Царквы Вуніяцкае ў беларускага народу нічога, ніякае арганізацы не засталося. Ён быў паняволены й абдзерты з усяго чыста свайго тысячагодняга багацьця. Настала арганізацыйная й культурная пустыня, па якой гуляў маскоўскі вецер-віхор.

Жыцьцё рэліґійнае найглыбей працінае істоту чалавека. Дзеля таго ліквідаца Беларускіх Цэркваў была выступам ці не найшкаднейшым, а зь іх напэўна найшкаднейшым была ліквідаца Вуніяцкае Царквы, дзеля яе апрычонага, вылучна беларускага характару, што мала асаблівае значаньне па ліквідацы дзьвюх іншых Беларускіх Цэркваў. Ад расійскае Царквы Праваслаўнае Вуніяцкая Царква розьнілася доґматамі й арганізацыйна, ад польскае Рымска-Каталіцкае Царквы яна розьнілася абрадам і ўзноў арганізацыйна. Вось-жа гэта была апрычоная свая вялізманая арганізацыя. Дык такая-ж была і яе страта. Людзі, умеючыя ацэневаць гісторычныя здарэньні, даходзяць да перакананьня, што прычынаю цяперашняе асталасьці Беларусаў ад Украінцаў а Лятувісаў ёсьць скасаваньне Беларускае Вуніяцкае Царквы. Бяз гэтага скасаваньня Беларусы не асталіся-б ад іх, а мо, яшчэ іх выперадзілі-б, як гэта было ў мінуласьці.

Зьліквідаваўшы арганізацы беларускага народу, Маскоўшчына накідала Беларусам арганізацыі маскоўскія, горшыя за беларускія, прымітыўныя й барбарскія, а найгорш, што чужыя й варожыя. Гэта ўжо было гарэй за пустыню. Дыкжэ Беларусаў-вуніятаў прынукалі, фізычнай прынукаю прынукалі належыць да расійскае Царквы. Адзіным ратункам было схавацца із сваім вуніяцтвам у вадданай Расійцамі Паляком Рымска-Каталіцкай Царкве, вось-жа ўжо Царкве польскай. І яны хаваліся, прыкідаваліся спрадвечнымі рымскімі каталікамі.

Кадзе менаванае зышлося з наважанай пляновай акцыяй з боку польскага да палячэньня беларускае народнае масы — шляхты й мяшчан, чаго за Рэчыпаспалітае ня было. Утраціўшы свае гаспадарства, Палякі наважылі ўзмацніцца коштам паленізацы этнічна чужое беларускае масы, да чаго, побач із Касьцёлам, найлепей гадзілася школа. Першым на чале поленізацыйнае школьнае акцыі стаяў куратар Віленскае школьнае акругі, спалячаны маґнат, князь Адам Чартарыскі, прыяцель цара Аляксандры І-га. Вось-жа тыя зь Беларусаў, што не русыфікаваліся ў расійскай Царкве і расійскіх школах, былі заганяныя Расійцамі да польскага Касьцёла і польскіх школаў, дзе іх прымалі й абраблялі. Можна сабе прадставіць якая пры гэтым была дэмаґоґія: ня вылазь, хавайся із сваім беларускім, бо гэта сьветча пра твае вуніяцтва, дык мусіш належыць да расійскае Царквы, а польшчына цябе ад яе абароне. [1])

Вось тады й запанавала сярод былых вуніятаў, заміж ранейшага вуніяцкага багагласьніка, польская кантычка і некаторая іншая польшчына ў рэліґійным жыцьцю. Гэтак, каля трайціны вуніятам удалося схавацца. Але іншыя „упорствующие" былі выкрытыя й прынучаныя належыць да расійскае Царквы. Тыя адылі, што даўжэйшы час хаваліся ў польскім каталіцтве, прывыклі да некаторае польшчыны ў рэліґійным жыцьцю, і яна ў іх, дарма што ўжо праваслаўных, засталася да нядаўных часоў або нат дагэтуль. Ё ведамы верш Багушэвічаў „Хрэсьбіны Мацюка" пра наварачаньне Беларусаў-рымскіх каталікоў на расійскае праваслаўе. Відавочна, расійскія дзейнікі падазравалі, што яны былі вуніятамі, але даводаў на гэта ня малі, дзеля таго наварачаньне абмежылася „хрышчэньням" — роскамі — „з туташніх ды ў Палякі". Звыш паў мілёна былых вуніятаў перайшлі з расійскага праваслаўя ў польскае ка-

[1]) Дэмаґоґія гэтая трывала яшчэ ў XX стг., да першае сьветнае вайны. Тады казалі: „Ня прызнавайцеся, што вы Беларусы, бо мусіце вучыцца рэлігіі парасійску". І так запраўды было.

таліцтва ў 1905 г., калі гэта было дазволена. Іншыя або прывыклі да праваслаўя альбо засталіся ў ім дзеля таго, што ня было Царквы Вуніяцкае. Дыкжэ вуніяты ня толькі былі прывязаныя да свае веры з гледзішча догматычнага, але яшчэ болей да свае собскае царкоўнае арганізацыі. Дзеля таго чужая царкоўная арганізацыя і чужы абрад былі часта непераможнаю перашкодаю да пераходу ў лацінства як зараз па скасаваньню вуніі, так і ў 1905 г. Пра гэта ё ня мала сьветчаньняў[2]).

Гэтта на месцу будзе зацеміць, што — ня так як Сэрбы а Харваты — Беларусы каталікі й праваслаўныя ня толькі таго самага паходжаньня, але й маюць тую самую гісторыю й культуру, жывуць перамешаныя на тэй самай тэрыторыі, гамоняць тымі самымі гаворкамі беларускае мовы, маюць тыя самыя звычаі, — адным чынам, апрача веры й царквы, нічым ня розьняцца адны ад адных. Дыкжэ вялікая заслуга беларускага адраджэнскага руху і ў тым, што ён нішча зваду паміж Беларусамі праваслаўнымі а Беларусамі каталікамі, часта даслоўна роднымі братамі, прыводзе іх да згоды, адзіноча ў нацыянальным жыцьцю.

Шляхта ня ўся была сполёнізаваная, ня толькі праваслаўная, якой шмат у Случчыне, у Клімавіцкім павеце і ў некаторых іншых

---

[2]) У полк, у каторым я служыў у Расіі ў часе першае сьветнае вайны, раз прыслалі блізу адных Магілеўцаў (крыху было Віцябчан). Яны былі ўсі праваслаўныя. Я, будучы тады ахвіцэрам, маў некаторую магчымасьць нацыянальнага ўсьведамляньня, каторае й павёў сярод гэтых Магілеўцаў. Па нядзелях яны прыходзілі да мяне, я апавядаў пра беларускую мінуласьць, даводзіў патрэбу адраджэньня, чыталі беларускія кніжкі (прыслаў іх із Пецярбургу праф. Эпімах-Шыпіла), пялі беларускія песьні. Не абыходзілася бяз бліноў і верашчакі. У нас было запраўднае сяброўства, як паміж родзічамі, зн. людзьмі таго самага народу. Адноўчы ў будні дзень увечары неўспадзеўкі прыходзе да мяне іх 4-х із таямнічымі мінамі. Кажуць, што хочуць штось важнае папытацца. Няго-ж, думаю, захацелі рабіць паўстаньне?

— Вось, кажуць, мы даведаліся ад вас, што была Беларусь і мае адрадзіцца. А мы чулі, што ў нас калісь была вунія. Ці Беларусь гэта тое самае, што вунія?

Я адказаў, што вунія і беларускае адраджэньне — гэта дзьве сусім розныя справы. Можна быць якое хаця веры і імкнуцца да беларускага нацыянальнага адраджэньня. На гэта пачуў адказ: — А мы хацелі-б, каб была вунія.

мясцовасьцях, але й рымска-каталіцкая. Беларускія пісьменьнікі й поэты XIX стг., з выняткам аднаго рана трагічна загінулага Паўлюка Бахрыма, былі із шляхты, у бальшыні рымска-каталікі, у тым ліку магнат Альгерд Абуховіч. Бацька беларускага адраджэнскага руху, Пранціш Багушэвіч, і піонеры гэтага руху Браніслаў Эпінах-Шыпіла, браты Іван і Антон Луцкевічы, Вячаслаў Іваноўскі — таксама з драбных паноў.

Дый да апошняга часу ня ўся беларуская шляхта рымска-каталіцкае веры ідэялёгічна сполёнізаваная, а моўна і наагул этнографічна яшчэ меней. Пра гэта сьветча і рэцэнзэнт „Надбярэзінцаў" Чарнышэвічавых Мэльхіор Ванькові́ч, польскі пісьменьнік із Беларусаў; ён кажа, што толькі замажнейшы пласт засьценкавае шляхты зюкае папольску, наймя ён піша: „Контакты мае і контакты нашыя панскія (земяньске) былі із замажнейшым пластом гэтае шляхты, працуючай фізычна на полю... але гаворачай. хоць із беларускай вымоваю, але папольску..."[3]). Пра гэтую найболей сполёнізаваную шляхту Ваньковіч, там-жа на б. 153, піша: „Вось-жа — гэткую засьценкавую шляхту мы зналі. Ляжачую каменям на дарозе гісторыі, аканаваную на загубу, а на вытрываньне — адно ў зычлівай анэкдоце". Ведама, паленізацыя, як і русыфікацыя, псуець людзёў, робе іх горшымі нат з гледзішча польскага альбо расійскага. „На гэтую замажнейшую шляхту стараўся аперцыя пры будаваньню народнай Польшчы на Крэсах Вітас. Стараўся аперцыся — дарма!" (Ваньковіч, там-жа).

Пра захавалую беларускасьць шляхты сьветча й Чарнышэвіч у сваіх „Надбярэзінцах". Гэтак ён піша: „Пазнаў па адзежы й польскай мове, што не заўсёды сустракалася нат у шляхоцкіх засьценках (бач. 137). У шляхоцкай мясцовасьці Аколіца ўсе гутарылі пабеларуску (бач. 155, 156). Таксама шляхта з пад Бялыніч. Часьць шляхты нат ня любе польскае мовы: шляхціч сват пытае маладога, таксама шляхціча: — Ну ці спадабалася-ж табе дзяўчына? — Адным словам дзеўка! — але вось шчабеча папольску", адказаў тый (б. 238). Калі маладая ня хоча сядаць на дзяжы, дык сваця шляхцянка кажа: „Значыць вінавата — баішся! Значыць ты ў хаце папольску пнешся, а за вугламі з хлопцамі трэшся! Гэткая-ж зь ця-

---

[3]) **M. Wańkowicz: Poszerzenie polskości (Kultura, № 10/60, Paryž 1952, 152.**

бе Палячка?: — паднялі крык бялыніцкія бабы" (247). Яны-ж — бялыніцкія шляхцянкі — пяюць на вясельлю беларускія песьні (257).

Аўтар „Надбярэзінцаў" займаецца шляхтаю актыўнай у польскім прасьцінку, у яго яна польская патрыятычная і зюкае папольску. У гэтым нельга ня бачыць польскае тэндэнцыі аўтаравае. Пярэча гэтаму й сама палубеларуская мова аўтаравага твору. Толькі, колькі паказана ў „Ндбярэзінцах", польскага патрыятызму ў масы шляхты не магло быць. А што да мовы, то маглі размаўляць папольску толькі некаторыя з паміж шляхты, а іншыя адно прабаваць размаўляць папольску пры сьвяточных сустрэчах. Пра тэндэнцыйнасьць аўтара сьветча й тое, што на бач. 287 ён падаець за польскую перакладзеную на польскую мову беларускую песьню[4]).

Дарма, што тут не разгледжаныя „Надбярэзінцы" з гледзішча літаратурнага, але нельга не зацеміць, што аўтар іхны мае бяссумлеўны талент. Асабліва жвавая ў твору акцыя.

Адылі цяперашняму нацыянальна сьведамаму беларускаму пакаленьню чытаць „Надбярэзінцы" ня стане цярплівосьці. Мой сын пачаў іх чытаць і кінуў, кажа: „Тэндэнцыя, імпэрыялістычны рамантызм!" І запраўды, гэты імпэрыялістычны рамантызм б'ець із самага твору і зь перадмовы да яго выдавецтва. Такі імпэрыялістычны польскі рамантызм на беларускія землі стварае ніхто іншы, як польскія аўтары з пасярод Беларусаў. Гэтым яны робяць вялікую шкоду як Беларусам, так і Палякам, бо, пакуль такі рамантызм будзе, нельга спадзявацца так патрэбнай згоды паміж Беларусамі й Палякамі.

Др. П. Янучонак

---

[4]) Артыкул гэты чытаны быў як рэфэрат у Крывіцкім Навуковым Т-ве Пр. Скарыны. У дыскусі пры тым былы сп. М. Ванькович зацеміў, што аўтар „Надбярэзінцаў" не такі тэндэнцыйны й польска-патрыятычны, як можа выглядаць із гэтага ягонага твору. Справа ў тым, што, пішучы свой першы твор, аўтар уважаў, што польскі твор мусіць быць патрыятычным польскім. У другім сваім твору, што мае неўзабаве выйсьці з друку, Чарнышэвіч быццам накшы; там ягоны галоўны гэрой — беларускі патрыёта.

RESUME

In his article „From the History of Whiteruthenia in the 19 and 20 century" Dr. P. Janučonak takes up two moments from history of Whiteruthenia (Kryvia, Byelorussia) of that period. One is prohibition by Russian authorities to use the accustomed name Litvania, Litvanians (Litva, Lićviny) and an order to use Whiterussia, Whiterussians (Biełaruś, Biełarusy) instead; the other religious persecution.

The new name was chosen with the intention to represent Whiteruthenia as a part of Russia and at the same time to create a gap in the historical consciousness of Whiteruthenians which would make them forget that their forefathers had been called Litvanians and had fought Russia.

After liquidating the Whiteruthenian state and usurping its territories, Russians in the 18th century not only abolished Whiteruthenian national and local organizations, municipal autonomy, schools, laws etc. but also liquidated the Whiteruthenian Orthodox Church and replaced it by Russian church where the Whiteruthenian language was forbidden. The Russian administration also prohibited the use of the Whiteruthenian language or any expression of national life in the Whiteruthenian Roman Catholic Church. Since that time the Polish language which was not prohibited has been used in the Catholic Church in Whiteruthenia. The Russian administration thus secured the help of the Poles in the struggle with Whiteruthenians. The most persecuted by the Russians was the Greek Catholic Church which served about 2/3 of the inhabitants of the former Whiteruthenian state. Finally in 1839 the Russian authorities liquidated this church and ordered its members to join the Russian church. In order to avoid this, the Greek Catholics tried to join the Roman Catholic Church and about 1/3 of them succeeded, although it was strictly forbidden by the Russian administration. The rest were forced to join, but in 1905 when the prohibition was lifted, over half a million of them became Roman Catholics. Of the rest some got accustomed to the Russian Church and some tried to renew the Greek Catholic Church, but even this was then forbidden.

Persecution of Whiteruthenian cultural and religious life agreed with Russian policy in general, with the despotic, all leveling character of the Russian administration which again corresponded to the character of the Russian nation. However, not all the religions were persecuted in the same measure. The eastern religions suffered the least. There was no attempt to liguidate Islam or Buddhism. Besides the Russian Greek Or-

thodox Church, however, no other Christian Church was allowed until the 18th cent. Death punishment threatened those who would change from Greek Orthodox to the Catholic Church. The Jewish faith was also forbidden. During the occupation of part of Whiteruthenia, Czar Ivan IV in the 16th cent. and Czar Alexei Mikhaylovich in the 17th cent. ordered Jews to be drown. Even later in the 18-20 cent., when already other christian religions and Judaism were allowed, they suffered persecutions and their members were very much limited in their civil rights.

Уладзімер Сядура

ВЯЛІКІЯ ДАРОГІ
(РАМАН)

Працяг, гл. № 9-10 (14-15)

якіясь дзівы ці чакаў іх, а проста азначыў гэтак свае спадзяваньні на накшы лад у сваім краі.

— Мусіць-жа некалі скончыцца гэтая пякельня... Няўжо наш народ аканаваны на вечнае пекла й панаваньне чарта? Не, ня веру. „Загляне сонца і ў нашае аконца" — праўда заўсёды.

Навіна пра вайну недзе глыбака ўнутры ўзбудзіла неазначаныя надзеі на зьмены. Але якія гэта могуць быць зьіначаньні, ён сабе ня мог сказаць. Няма ведама, як укладуцца падзеі і які палітычны кірунак прымуць новыя рухі. Адно было бяссупярэчным — хацелася, каб народ вальней уздыхнуў, здабыў сабе чалавечыя правы гаварыць і думаць, што хоча, выбіраць сабе ўрад, які захоча, ставіць над сабойураднікаў, не пасланых чужым урадам, а абраных сваёй-жа спаўняючай уладай, вольна будаваць сваё гаспадарства і культурнае жыцьцё ў родных нацыянальных хормах і кірунках.

І пэўна-ж, каб у гэтую часіну ў яго, пераз усё жыцьцё беспартыйнага, спыталіся, каго-б ён хацеў бачыць верненым да творчага жыцьця, дык ён, мусіць, ня доўга думаў-бы, каб сказаць — „Нацдэмаў!"

Усе яны яму ўяўляліся бязьвіннымі ахвярамі паліцыйнага тэрору, і усе заслугавалі на безадвалочнае зьвярненьне на бацькаўшчыну для дабра народу.

І ўжо памкнуўся ён быў аддацца ўзьнёслай плыні салодкага лятуценьня аб будучай вольнай Беларусі, як раптам, ужо блізу ля самае брамы ягонае хаты, борзды бег ягонае думкі й хаду перапыніў Стась Савіцкі, загаднік аднагадовых вучыцельскіх курсаў. На гэтых курсах колькі дзён на тыдзень увечары Кастанцы даваў лекцыі расейскае граматыкі дзеля прыработку да ягонай невялічкай, зусім недастатнай для жыцьця, платы, якую ён адзержаваў у сваім інстытуце.

Гэта быў тыповы мешчанін зь Менскае Старажоўкі, свайго часу дастаў асьвету і, як і ўся беларуская моладзь пэрыяду 1920-1930 год, быў ахоплены ўплывам беларускага адраджэнскага руху. Аднак, відаць ня глыбака запаў яму ў сэрцы агонь нацыянальнага ўздыму, што — адразу-ж пасьля арышту ў 1930 ён скарыўся, пісаў каятныя заявы, узводзіў блуд на іншых, выдаваў на загад прасочнага ўсіх і ўсё, і, наапошку, згуляўшы ролю правакатара, дастаў сваю порцыю — 5 год адміністрацыйнае высылкі ў ня гэтак далёкія эўрапэйскія часткі СССР. І калі ён зьвярнуўся ў 1935 годзе, дык яму адразу-ж удалося якімсьці парадкам здабыць права быць прапісаным у Менску, што мала хто з тых, што адбывалі кару засланьня або ўвязьненьня ў далёкіх табарах, даставаў подле савецкага закону аб прашпартызацыі.

Затое ён, відаць, таксама быў удзячны ўладам і ня грэбаваў нічым і нікім, каб апраўдаць сваю годнасьць сталага інфарматара.

Тым больш, што ведамыя дзейнікі ахвоча карысталі службай „былых контравалюцыянэраў", як такіх, якіх менш высьцерагаецца жыхарства і да якіх шмат хто можа мець давер, як да свайго такога-ж, што зазнаў пакуты й перасьлед. І пэўна-ж служыў ён рупна, калі вось ужо шосты год жыў у Менску, хадзіў у ўстановы, займаў пасаду і ня быў яшчэ ізаляваны як небясьпечны элемэнт, былы контрык.

Няма ведама колькі ён асобаў загубіў перад тым, як яго ў канцы леташняга году пазнаў Кастанцы. Аднак, на ягоных вачох, ён нешта аж надта часта пачаў давядацца да аднаго добрага Беларуса, загадніка вучэльнае часткі былога Інстытуту павышаньня кваліфікацыі кадраў народнае асьветы, у якім тады Кастанцы таксама працаваў. І нешта ўжо занадта кідалася ў вочы, што ён усё падсядаў да таго—, як кажуць, бяз мыла хацеў у сваякі ўлезьці.

Вось-жа вынік не забавіўся прысьці. Аднае раніцы ў інсты-

туце сталася ведамым, што загаднік навуковае часткі быў арыштаваны органамі НКВД наконадні.

Зь вясны нешта пачаў ён надта начэпна й да Кастанцага із сваймі гутаркамі лішчом лезьці. Ці то ў канцы лекцыяў дзе-небудзь у гардэробе напаткае ды просіць канечна пачакаць, каб ісьці разам да хаты. А тут зыходжаньне запраўднае — жывуць абодвы ў вадным канцы места — Старажоўскім раёне.

Кастанцаму часта ўдавалася адхінуцца ад запрашэньня ці „змыцца" раней, але выпадала, што й разам ісьці даводзілася. І тады пачыналася супярэчка пра тое, ехаць трамваям ці йсьці пехатой. Савіцкі заўсёды ўгавараваў ісьці пехатой, каб больш пагаварыць. Кастанцы — наадварот, але не заўсёды ставала аргумэнтаў, каб давесьці сваё. Вымогі ветласьці да свае ўлады (усёж-ткі дырэктар курсаў) змушалі часамі схінуцца, хаця-ж і ведаў, што не на дабро ягонае ўсё гэта...

Аднаго разу чуць ня сіламоц уперся, каб зайсьціся дахаты да Кастанцага. Пасьля й сам без запросінаў колькі разоў даведаўся. Усё казеліўся вачыма на кнігі на Кастанцавым стале. Але досыць было абеглага пагляду, каб пераканацца, што на тым стале было толькі агульна-дазволенае, што ня будзіла ніякага сумлеву або падазрэньня.

Вось-жа, даведаўшыся колькі разоў, ён усё спадзяваўся засьпець, як кажуць, на месцы злачыну. Але дарма — на стале нязьменна ляжалі ўсё тыя-ж найноўшыя расейскія маскоўскія выданьні, пераважна ў пытаньнях расейскае мовы — Шахматаў, Буслаеў, Багародзіцкі, Вінаградаў, Бархудараў, да якіх ён і сам быў вялікі аматар, бо й сам на гэтых-жа курсах, апрача загадаваньня, выкладаў расейскую мову. Ня гэтых кніжак ён шукаў вачыма, і ня іхны адбітак у думках Кастанцага ён стараўся ўлавіць у гутарках зь ім.

Не, ён шукаў праявы таго волатаўскага беларускага духу, які кіраваў тысячы Беларусаў у іхным пасыўным і нявымоўным змаганьні зь дзьябальскай сыстэмай іхнага заняволеньня. Яму трэба было даведацца пра сувязі, знаёмствы, сяброўства, кантакты. Толькі гэта й магло зьявіцца ўдзячным матар'ялам тым, каму ён служыў і перад кім ён шукаў апраўданьня.

Адылі, Кастанцы як-бы неўзнарок стараўся гаварыць із ім толькі на непалітычныя тэмы — пра купаньне за местам у Сьвіслачы, пра лаўбу рыбы, пра прыгожыя кінафільмы. Дарма, што той стараўся зьвесьці гаворку да палітыкі, Кастанцы тактоўна й няўпрыцям ізноў зварочаваў на ўлюбёныя сьцежкі прыгоствау навокальнага жыцьця. Наапошку, Кастанцы спасылаўся на стомленасьць і патрэбу або час супачываць — яны разыходзіліся.

Гэтым разам Стась Савіцкі, узрушаны навіной вайны, а можа й дастаўшы найноўшыя інструкцыі што да асобы паднаглянднага, неяк асабліва жвава, рухава й рэзка рушыў да Кастанцага.

— Добры дзень! — гукнуў на ўсё горла ён яшчэ здалеку. — Я вельмі рады бачыць вас. Ці чулі? — уталопіўся ён у вочы, яшчэ йдучы да Кастанцага. Ягоны від сьвяціўся асаблівай цікавасьцяй.

— Добры дзень, таварыш Савіцкі! — праз зубы працадзіў Кастанцы. — А што такое сталася? Я нічога ня чуў! — наўмысьля злосна дадаў ён, як-бы паказуючы, што ён зусім цяпер не ахвочы да пераліваньня з пустога ў парожнае.

— Ня чулі! Няўжо ня чулі? — мала не пракрычэў прарэзьліва Савіцкі, і ягоны від аж выцягнуўся ад зьдзіўленьня. — Ды якраз паўгадзіны назад Молатаў праз радыё казаў, няўжо Вы ня слухалі?

— Не! Ня слухаў, ня меў нагоды, — сьцюдзена й спакойна, з павагай да сябе адказаў Кастанцы.

— Ну, дык вы й ня ведаеце, што там было абвешчана?

— Не, ня ведаю, калі ня слухаў, — ізноў штучна сьцюдзена казаў Кастанцы.

— Ай-яй-яй, дык гэта-ж ужо ўсе людзі ведаюць!

— А я ня ведаю, даруйце мне!

— Дык гэта-ж ужо вайна! А Вы й ня ведаеце?

— Вайна? Не кажэце дурноты, таварыш Савіцкі, ато яшчэ падумаю, што правакацыяй займаецеся.

— Якая правакацыя? Сам Молатаў казаў. Ужо цэлае паўдня, як баі адбываюцца, пачаў відавочна хваляваццa Савіцкі.

— Зь кім-жа вайна? Зь Немцамі?... Але гэта-ж немагчыма. Не, таварыш Савіцкі, гэтага ня можа быць. Хіба вы ня памятуеце, як колькі дзён таму ТАСС афіцыйна зьняпраўдзіў чуткі пра прыгатову Немцаў да вайны. То-ж вы, спадзяюся, чыталі газэту зь менаваным паведамленьням! Ці можа вы ня чытаеце афіцыйных

урадовых паведамленьняў, таварыш Савіцкі, га? — яўна наступаючы, станаўко пытаўся Кастанцы.

— А як-жа, чытаў, чытаў! — спалохана пачаў шапятлявіць Стась Савіцкі.

— Я ўсё чытаю! — неяк недарэчы сьмешна пачаў ён апраўдавацца. — Але, чытаць то я чытаў, ды цяпер сам таварыш Молатаў казаў у вадумысловым паведамленьні. Гэта было роўна а 12 гадзіне. Нямеччына злачынна ўзрушыла ўмовы пагадненьня і сядня а 4-й гадзіне раніцы напала на наш мірны край. Ужо бамбардуюцца нашыя месты, ідуць зацятыя бітвы. Нашыя доблесныя байцы адбіваюць атакі крыважэрных фашыстых, — сьпяшаўся ўсё выгаварыць і тым самым як-бы абясшкодзіць магчымыя дакоры ў ідэялегічнай нявыдзержанасьці ды аж успацеў бедны Савіцкі.

Тут ён на часіну забыўся быў на сваю беспасярэднюю мэту наступіць на Кастанцага з цэлым войрахам пытаньняў і заміж агрэсіі неўспадзеўкі перайшоў да абароны. Кастанцы із здаваленьням зацеміў удаласьць свайго манэўру ды пачаў гаварыць лагадней.

— Дык гэта ня жарты, а я думаў...

— Што Вы, што за жарты такім часам!

— Дык, значыцца, запраўды вайна?

— Ды вайна, вайна, кажуць-жа вам, пэўна вайна, — аж віскануў той ад зразуменьня, што наапошку ткі даходзе, і ён можа пачуе Кастанцаў камэнтар.

Але Кастанцы і далей быў негаваркім. І толькі разважліва, дзеля ідэялегічнае профіляктыкі із свайго боку, дадаў:

— Ну, дык будзем ваяваць, калі вайна.

— Фашыстыя будуць зьнішчаныя й выкінутыя за межы нашага краю, — скончыў Савіцкі больш манючыся пачуць Кастанцаву думку пра гэта.

— Калі Вы кажаце так, дык пэўна-ж будуць выкінутыя й зьнішчаныя, — згадзіўся Кастанцы. — Толькі давядзецца ўсім ісьці на фронт і ваяваць, і Вам таксама! — падчыркнена скончыў Кастанцы, ізноў наступальна гледзячы проста таму ў вочы.

—А я й не кажу адваротнага, — замітусіўся Стась Савіцкі, заўсёды пачуваючы сябе зьбітым з панталыку, калі заміж плянаванага ім наступу на аб'ект, ён сам рабіўся мішэняй абстрэлу.

— Я заўсёды гатоў, — дадаў ён і зьбянтэжана змоўк.

— Ну, дык і будзьце гатовыя! — праказаў Кастанцы, употай дадаўшы:

— „Уцякаць, падмазаўшы пяткі, да свайго роднага таткі... Памялом вам дарога!"

— Бывайце здаровы, — працягнуў ён руку Савіцкаму так неўспадзеўкі, што той не знайшоўся, чым яшчэ прыдзержаць каля сябе Кастанцага і мусіў неяк мэханічна, супраць свае волі, таксама высунуць яму сваю лапу. На тым гаворка перапынілася, і кажны падыбаў у свой бок.

Кастанцы за колькі сігнёў ужо адчыняў весьніцы свайго дому.

— І прынесла-ж гэтую немарач такім часам, як насланьнё якое. Час такі, што, здаецца, доля кажнага зусім зьіначуецца, а гэты Савіцкі, як той накручаны гадзіньнік, усё яшчэ аддаець сваё старое даўно абрыдлае да сьмерці рыпеньне. Прападзі ты прападам! — праказаў ён і злосна плюнуў.

Толькі тут ён цяпер зацеміў, як сонца, быццам у печы, нагрэла брукаваны панадворак. Яно стаяла проста над галавой. Толькі невялічкі сьцень каля самае хаты сьветчыў, што яно ледзь—ледзь сьхінулася ў бок ад стацьцявога над галавой стану. Трава пад плотам, бацьвіньне на гаспадыніным гародчыку, лісьцё на дрэвах абвісла ад гарачыні й хіба спарылася. Ветрык ня кратаў яго. Духата валодавала ўсім. І толькі ў сенцах—прыбудоўцы Кастанцы адчуў асалоду ад халадку, якім яго абдало, быццам сьцюдзёным душам Шарко.

2. ТОЙ ПАМЯТНЫ ВЕЧАР

Другая палавіна дня аж да вечару не пакінула ў памяці Кастанцага нічога выразьлівага. Тая-ж няпэўнасьць чаканьня магчымых пераменаў і навінаў панавалі скрозь — і ў хатах, і на вуліцах, і ў сэрцах людзёў.

Неяк падвечар Кастанцы выбраўся прайсьціся местам, каб ухапіць ягоны абраз у гэты першы вечар, калі вайна яшчэ не кранула яго беспасярэдне. Яшчэ пакуль што ён не зазнаў ні бамбардаваньня, ні фронтавых баёў. Аднак ваенная небясьпечнасьць дзесь прыхавалася моўчкі і нябачна выглядае, каб неўзабаве ашчэрыцца ўсімі страхамі сваймі.

Нейкімі асабліва прыціхлымі яму выдаліся вуліцы гэтага вечару. Хоць яшчэ па старой інэрцыі яны былі запоўненыя натоў-

пamі прахаджанаў, але патаемны страх ужо паклаў свой сьлед на людзёў. У натоўпе ўжо не адчувалася беспасярэдняе маладое гаваркосьці ды пярэстасьці галасоў. Праўда, таго вечару яшчэ пастарому працавалі кінотэатры, і опэрны тэатр даваў свой чародны паказ. У тэатры Дому Чырвонае Арміі навет мусіў яшчэ адбыцца паказ Маскоўскага Мастацкага Акадэмічнага Тэатру, які кагадзе прыехаў на свае гастролі ў Менск і якраз надовечы пачаў сваю працу. Афішы рэклямавалі знаныя прозьвішчы Масквіна й іншых. Здавалася, агульны рытм жыцьця яшчэ нічым ня зрушыўся.

Але ўжо першыя трамвайныя асьвятленьні цьмянага сіняга колеру ды завешаваньні сінімі папяровымі завесамі вітрынаў магазынаў ды вокнаў дамоў можа найперш далі зразумець кожнаму, што запраўды йдзе ўжо вайна. У гэтых праявах можа ўпяршыню слова „вайна" пачало прымаць канкрэтны зьмест.

Прайшоўшы ўздоўж галоўнае вуліцы і адчуўшы асабліва балюча гэтага вечару сваю адзінотнасьць і пакінутасьць, Кастанцы падаўся дадому. Толькі на паўдарозе перадумаў і павярнуў у бок Пярэспы, дзе на адным з ускрайных селішчаў жыў ягоны адзіны сябра Язэп. Гэта быў адзін із вялікага ліку сяброў маладосьці, унівэрсытэцкіх год, пісьменьніцкіх пачынаньняў і спадзяваньняў, якіх пасьля кон усіх параськідаў у далёкія выгнаньні. Гэты адзіны дзівам захаваўся.

Быў ён чалавекам зусім не падобным да ўсяе тае бальшыні ягоных аднагодкаў, што запоўнілі сьцягі новае інтэлігенцыі. Паходзячы із сялянаў дзесь з Аршанскае акругі, ён, відаць, змалку перазь літаратуру, да чытаньня якое быў вялікі ахвотнік, увабраў у сябе лепшыя запаветы творцаў клясычнае мастацкае спадчыны і пераняў ад іх разуменьне чалавечае годнасьці й каштоўнасьці.

Таму ў сваім творсьцьве і ў жыцьці ён заставаўся заўсёды чалавекам. Ня йшоў крывымі шляхамі прытарнаваньня да сыстэмы, не патураў вымогам паказаваць „соцыялістычных гэрояў". Ягонымі гэроямі звычайна былі або малыя дзеці, якія яшчэ не пасьпелі паддацца агульнаму псаваньню, або старыя разважлівыя людзі, філёзофы з народных гушчаў, што выстаялі сваю асобу ў завірухах жыцьця і астоіліся ў самастойныя, нязломныя арыгінальныя характары. Таму й цкавала яго напераменку крытыка, як рэакцыйнага „асталага" пісьменьніка. Даўгія пэрыяды,

па колькі год, не друкаваўся. Пасьлей, як сьціхалі крыху пагромы беларускае літаратуры, ізноў пачынаў зьяўляцца, апошнімі часамі зь дзяцінымі апавяданьнямі пра буслоў, лясных зьвяроў ды палявых тубылцаў.

Гэтак і абмінаў ён пакрысе абавязкавы кажнаму пісьменьніку ў саветах „соцыяльны заказ". Ні ў якія арганізацыі ня лез, да высокіх пасадаў ня пнуўся, перакідаючыся на невялічкіх тэхнічных пасадах, наводле, „літаратурна-стылістычнага рэдактара" ці карэктара пры выдавецтвах. Прынцыповая беспартыйнасьць і адасобненасьць, абумоўленая ёю пасыўнасьць у сэнсе грамадзкім, замкнёнасьць у сваім асабістым сямейным жыцьці ратавалі яго ў часох пагромаў беларускае інтэлігенцыі. Частая зьмена пасадаў, пакіданьне надоўга Менску і праводжаньне часу на сяле, зьдзержлівасьць, каб лішняга слова не сказаць, прыялі ягонаму пераховаваньню і рабілі яго выняткаваю зьяваю сярод беларускае інтэлігенцыі. Гэта быў выпадкавы недасек у поўным сэнсе гэтага слова.

Ягоная жонка, Жлобінянка, былая мэдычная сястра, надораная моцным пачуцьцём замілаваньня да сямейнага жыцьця, абыходлівая зь людзьмі, уважлівая да сям'і, рабіла ўсё магчымае, каб водар сямейнага шчасьця ня траціў свае моцы.

Гадуючы адзінае тым часам дзяцё, хлопчыка год шасьцёх, яны ўмелі досыць утульна абставіць невялікую гасподу ў дзярвяным стандартным, местачкавага тыпу дамку.

Паліцы з кніжкамі клясычнае літаратуры найноўшых выданьняў, мяккія канапы па бакох, радыё і настольныя электралямпы на стале адразу выклікалі адчуваньне ўтульнасьці, й прыемнасьці ў давяданьніка. Ветла-зычлівае перайманьне й абыходжаньне з госьцьмі самое гаспадыні, маладое, высокае, вясёлае і ў сваёй весялосьці прынаднае, разам із шчырасьцяю гаспадара рабілі рэдкія даведаваньні да гэтае сям'і заўсёды жаданымі й памятлівымі Кастанцаму. Ды гаспадары й самі былі радыя яго бачыць. Відаць, бязьлюдзьдзе імі адчувалася, як далёка ненармальная зьява, хаця-ж, здавалася-б, маглі ўжо яны зь ім з гадамі звыкціся й зжыцца, як із няўніклай адзнакай даўгіх благіх часоў ці, можа лепш сказаць, гэтага бяшчасься.

Толькі ў гэтай адзінай у сьвеце сям'і Кастанцы і мог гаварыць, што яму падказавала сумленьне, розум і сэрца. Яны із сябрам удвох праседжавалі часам за поўнач, знаходзячы суполь-

ныя словы й думкі. А калі-не-калі наставала маўчаньне, дык і ў ім яны адчувалі адзінства пачуцьцяў. Іх адзіночыла абодвых тое войстра-крытычнае ўспрыйманьне разбуральнае дзейнасьці ўрадовае, партыйнае шайкі, што нявечыла й крышыла ўсе народныя ідэялы і перайначавала пабарбарску ўсё ад вякоў складзенае жыцьцё.

Чалавек губляў свой від, свой спосаб думаць, ставаўся дэталяй гаспадарстава-партыйнае машыны. Моладзь не пераймала лепшых традыцыяў людзтва ад старшых. Чым далей, тым горш выглядала пэрспэктыва вынарадаўленьня. Дайшло да таго, што ўжо няма зь кім пагаварыць у цэлым месьце. Скрозь якіясь манэкены, што толькі ганяюцца за пасадамі ды ізрадаю, падступствам і ўданьням здабываюць сабе месца ў жыцьці. Дзе той, шуканы яшчэ Дэмасфэнам чалавек? Калі дзе ён яшчэ й ёсьць, дык хіба толькі сярод тых старых людзёў, што яшчэ дзесь пазахоўваліся там-сям у глыбіні беларускіх пушчаў, лясоў ці забалацьцяў, быццам якіясь перажыткі далёкага „паганства” ці „дзікунства”... Гэткія ад часу да часу й зьяўляліся на балонах Язэпавых твораў, дарма што далёка ня ўсе яны пабачылі сьвет на друкаваных шпальтах часапісу або асобнае кнігі.

Абодвы яны разглядалі савецкую канстытуцыю, як вялікае ашуканства й зьдзек над народам, фігавы лісток, каб прыхаваць ад сьвету безьліч злачынстваў, што чыніла партыйная банда. Абодвы балюча адчувалі поўнае нябыцьцё законнасьці й пашаны да праваў чалавека, бясконцае таптаньне ўсялякае чалавечае годнасьці.

Толькі ў творах заходне-эўрапейскае літаратуры, якая ў вельмі абмежаным абсягу зьяўлялася ў перакладах на кніжнай паліцы некаторых бібліятэкаў або кнігарняў, яны й знаходзілі некаторую прадуху для свае духовае смагі. І дзелятаго было асабліва цікава падзяліцца думкамі што да знойдзенага там цікавага выказаваньня аб чалавеку, сэнсе жыцьця, каханьні й сьмерці, усіх тых праблемах, якія спрадвеку не пакідалі цікавіць чалавецтва і былі ўдзячнымі тэмамі літаратуры ўсюды ў сьвеце, апрача гэтага гаспадарства. Тут гэтыя тэмы мусілі разглядацца толькі ў нейкім „соцыяльным пляне” і толькі ў сувязі зь іншымі праблемамі „соцыялістычнага будаўніцтва” й камуністычнае прапаґанды. Таму і вытхлася наша літаратура ў гэтых немагчымых

для вольнага духу ланцугох, што абарачаліся поўнай няволяй чалавечае думкі.

Напару ім даводзілася даведацца аб якім-небудзь новым прасьцінку або думках у заходнім сьвеце толькі зь невялікіх урыўкаў, што прыводзіліся штатнымі крытыкамі-пагромнікамі ў вартыкулах супраць Захаду.

Гэтак было з кнігай Андрэ Жыда „Зьвярненьне із Савецкага Саюзу”, зь якое газэта „Праўда” ў сваім пагромным артыкуле супраць аўтара, што не апраўдаў надзеяў, ускладаных на яго як на спадарожніка, ды выказаў колькі шчырых думак аб заганах Савецкага Саюзу, падала колькі цытатаў. Сярод іх была тая мясьціна, дзе пісьменьнік крытычна ставіўся да несвабоды думкі ў СССР і спасылаўся на прыклад стандартнага спосабу думаньня подле ўзораў савецкае прапаґанды ў колах маскоўскіх студэнтаў, на іхны жалю годны „оптымізм” і перакананьне, што яны — найперадавая моладзь сьвету і жывуць лепш за ўсю моладзь у сьвеце ды найшчасьліўшыя.

Чытаючы гэтую цытату, Кастанцы падзяляў скептыцызм і праўду, якую паважыўся выказаць гэты, учора расхвалены за прыхільнасьць да саветаў, а сяньня гэтак злосна раскрытыкаваны як ізраднік і рэнэґат, вялікі пісьменьнік францускі ды разам сусьветны.

Толькі гэтымі цытатамі ён прамовіў сэрцу Кастанцага больш, чымся цэлыя горы іншае літаратуры, і стаўся яму назаўсёды як свой родны, дарагі й блізкі аднадумец, даў адчуць, што не адны мы на сьвеце, ёсьць яшчэ порах у парахоўніцах змагароў чалавечага духу.

За тры гады ў гутарцы зь Язэпам Кастанцы з прыемнасьцяй даведаўся, што гэтак сама адчуваў і думаў ягоны сябра, чытаючы гэтую-ж цытату ў тэй-жа інтэрпрэтацыі маскоўскае „Праўды”. Быў зьдзіўлена здаволены адзначыць такое-ж успрыйманьне й згоду з тэй драбінкай крытыкі на адрыс абагаўленьня Сталіна ў кнізе нямецкага пісьменьніка Фойхвангера „Масква ў 1937 годзе”, выданай тады-ж у СССР.

Было ўзрушлівым даведацца, што гэтая-ж адзіная мясьціна ўразіла й Язэпа, каторы знайшоў, як і Кастанцы, у ёй пацьверджаньне сваіх думак аб гэтым бессаромным, паўсюдным, аж да агіды абрыдлым падлыжніцтве пры званьні імя ката ўсіх народаў,

якому на ўрачыстасьцях бясконца пляскаюць навет і тыя, што пры першай нагодзе ўзьвялі-б яго на першую шыбеніцу.

І гэтым разам з даўно ўжо знаёмай Кастанцаму ветласьцяй і ўвагай яго спаткала маладая гаспадыня. Сам гаспадар заразжа прапанаваў яму ягонае ўлюбёнае месца на канапцы, дзе Кастанцы любіў падоўгу сядзець, усьпершыся на ейныя мяккія круглыя падлакотнікі, насалоджваючыся слуханьням заходне-эўрапейскіх або славянскіх мэлёдыяў із Софіі або з Прагі, адкуль яшчэ можна было пачуць і старыя песьні, даўно ўжо нячутыя тут. Кастанцы любіў часамі ўпотай паслухаць радыёперадачы з Прагі, пачуць сьмелую крытыку саветаў, на якую ўжо даўно, навет употай, ніхто ня важыўся тут, па гэты бок мяжы. Яму было прыемна ўсьведамляць, што ён не адзін ў сваім пярэчаньні і што ёсьць шмат падобных людзёў на сьвеце. Ды што праўда, хай і няпоўная, куртатая і абскубаная подле застарэлых канцэпцыяў, выходзе усё-ткі на зьверх і даець пра сябе ведаць, хай і з аддаля. Ёсьць, значыць, яшчэ нейкі порах у парахоўніцах. Дык ёсьць і надзея на нешта, на зьмену, на зьінчаньне.

А яшчэ, пасьля абрыдлае савецкае аднастайнае песьні й музыкі, зь якім здаваленьням услухаваўся ён у даўно забытыя тут песьні, што цяпер толькі часамі з-за мяжы й можна было пачуць.

І яму рабілася цяжка за долю роднае беларускае песьні. Хіба няма і ў нас слаўных, высакамастацкіх узораў беларускага рамансу, дасканальнае народнае песьні, прыгожага беларускага вершу, вартага таго, каб пакласьці яго на музыку? Хоць-бы сабе вершы нашага клясыка Максіма Багдановіча. Чаму на канцэртах у Менску ніколі не пачуеце Максімавае „Зоркі Вэнэры".

Зорка Вэнэра ўзышла над зямлёю,
Сьветлыя згадкі з сабой прывяла.
....
Пошніш, калі я спаткаўся з табою
Зорка Вэнэра ўзышла.
З гэтай пары я пачаў углядацца
У неба начное і зоркі шукаў,
Ціхім каханьням к табе разгарацца
З гэтай пары я пачаў.
....
Але растацца нам час наступае,
Пэўна ўжо доля такая у нас...

Чаму-ж заміж культываваньня гэтых запраўды агульна-эўрапейскага значаньня прыгожых узораў у роднай мове, вы скрозь чуеце расейскія песьні і каля іх, збоку-прыпёку, пару якіх прымітыўных прыпевак у славу калгасна-прыгоньніцкіх парадкаў? Вось-жа-ж гэтак штучна й ствараецца ўражаньне, што ў Беларусаў няма нічога высака-культурнага, а толькі штось усё на роўні прымітыўна-псэўда-народнага. Ведама, такое ўражаньне мог вынесьці толькі чалавек, які-б ня ведаў тых скарбаў, што ляжаць пад забаронай чужой улады. Але, гэта не здарма робіцца. Бальшавіцкай Маскве выгодна ўдзержаваць Беларусь у межах правінцыяльнасьці каб, барані Божа, ня ўздумала пра сябе чаго высокага ды тым не адарвалася ад Расіі. Адгэтуль і выснаў — разбурай і цісьні, каб і духу тае высакосьці ня было. Таму й трэба было вось ужо ад 1930 году ледзь ні што-год якую сотню культурных дзеячоў вынішчыць ды бясконца да пільнасьці заклікаць, бясконцыя ўхіленьні, адхіленьні адшукаваць ды выкарчоўваць, пагром за пагромам на беларускую культуру чыніць, каб наапошку зьвесьці яе да колькіх імёнаў „ордэнаношаў", што творча даўно вытхліся і духова скалечаныя, ператварыліся ў лякаёў афіцыйнае лёзунґаўшчыны ды рэпрэзантантаў пустой і бясплоднай, навет і ў хорме, культуры.

Сэрца Кастанцага балела за разбуранае „Узвышша", што меркавала паказаць вяком і народам сілу творчага генія Беларусі, за пагашанае „Полымя" ды збуцьвелы без пары „Маладняк" у беларускай літаратуры.

Як страту роднага чалавека, ён адчуваў жаль па забароненых прасьцінках у беларускай музыццы й тэатры, засланых творчых асабістасьцях і зьнішчаных выданьнях ды ўстановах беларускае культуры, што гэтак была закрасавала на якісь вельмі кароткі час, менш як дзесяцігодзьдзе, да пачатку вялікага разгрому ў 1930.

Ужо пачынала была адраджацца вякамі занядбаная й пагарджаная культура працоўнага сялянскага люду, і пачынала Беларусь выходзіць на агульна-чалавечы мастацкі Алімп,ісьці да аволоданьня й тварэньня каштоўнасьцяў ўсялюдзкага значаньня.

Адылі пранёсься зь цяжкое бальшавіцкае рукі віхор і зьнёс ейных лепшых творцаў, цьвет народу, ейных лепшых навукоўцаў, паэтаў, пісьменьнікаў, музыкаў, актораў, драматурґаў, рэжысэраў і мастакоў. І толькі пустацьветы ды быльнягі пазаставаліся, каб

глушыць сваймі крыкамі новыя парасткі маладых творцаў, што народ не пакідае ўсё-ткі пасылаць і далей на дзялянкі культурнага творства. Афіцыйныя рамкі ўсё сьціскаюцца й звужаюцца ды не даюць нікому высьці на шырокую прастору вольнага плоднага творства роднае культуры.

— О гора, непазбыўнае гора нашай зямельцы, няшчасьце нашаму народу! — думаў Кастанцы, калі радыё-хвалі прыносілі ўсё новыя й новыя чужыя мэлёдыі.

Гэтага вечару сябры мала гаварылі. Яны абодвы больш адчувалі, што насталі часы вялікіх зьменаў. Бог адзіны ведае, што здарыцца зь імі неўзабаве. Кажны быў працяты думкай аб гэтым няведамым. Прачувалі яны, што разам із гэтымі зьменамі, мусіць, абарвуцца й гэтыя іхныя, так ужо звыклыя, спатканьні, сяброўская мена думак ды беспасярэдняя лучнасьць іхных, гэтак родных блізкіх і, разам із тым, адзінотных у гэтым бязьлюдным сьвеце, душаў.

Кажны хацеў ведаць, як складзецца іхная доля, і кажны маўчаў, ведаючы, што не прарок, каб азначаць сваю будучыню. Вось-жа мо таму гэтага вечару яны больш, як заўсёды, круцілі пералучнікі радыё-апарату, каб пачуць нешта із сьвету.

А гэты сьвет за мяжой, чужы й нязнаны ім, хаваў у сабе тыя таемныя прынады, да якіх душа цягнулася міжвольна.

І як афіцыйная прапаганда не выкарчоўвала гэтага заміланьня да Захаду, яно жыло ў душы кажнага інтэлігента і навет яшчэ больш падаграваласяы бязупынымі відовішчамі бальшавіцкае бешчалавечнасьці ўва ўсім навокальным жыцьці.

І цяпер ім хацелася пачуць станаўкое слова з вуснаў гэтага заходняга сьвету. З чым-жа ён ідзець да нас? Што ён нам нясець? Свабоду? Ці толькі заміж адных ланцугоў іншыя, накшыя хіба толькі хормаю ды знадворнымі прыборамі?

О, як-жа ім хацелася пачуць наапошку гэтае даўно чаканае слова праўды й збаўленьня з даўгое й цяжкое няволі!

Колькі разоў прайшліся яны стрэлкай па ўсёй шкале радыёапарату, аднак усюды ў этэры панавалі толькі нямецкія начэпныя, самаздаволеныя дыктары, што бясконца выхвалялі нямецкія франтавыя ўдачы і сваёй гучнасьцяй забівалі бальшыню іншых эўрапейскіх радыёстанцыяў. Панаваньне ў этэры адлюстроўвала пару іхнага фактычнага панаваньня ў эўрапейскіх краёх.

І гэта разам наводзіла сяброў на сум, а настырлівая агрэсыўнасьць нямецкіх дыктараў адпіхала.

Была адзінаццатая гадзіна, калі яны лучылі на варшаўскую радыёстанцыю, што перадавала апошнія навіны з фронту ў польскай мове. Пачалі слухаць. І неяк нязвыкла было ўпяршыню пачуць пра тое, як нямецкая зброя, сутыкнуўшыся із савецкімі арміямі, пачала свой штурм бальшавіцкіх цьвердзяў.

Гаварылася пра страты бальшавіцкага войска і пра пасаваньне Немцаў наперад.

Гэта было ім першым прабоям у тэй шчытнай заслоне ілжывае прапаганды аб неперамажнасьці чырвонай арміі.

— Дык вось яно што! Трашчыць па ўсіх застаўках і паддаецца. А дзе-ж ужыцьцяўленьне таго, што ваяваць будуць на чужой тэрыторыі? Запраўды сталася адваротна. Значыць, усё гэта была прапагандавая хлусьня, — падумаў Кастанцы. — Крычэлі, верашчэлі, кляліся аб прыгатове, а цяпер бягуць, як спуджаныя авечкі. — Во-та-ж цана ўсялякаму хвалькоўству. А цяпер заслужанае ацьвярожаньне ад тлумнага чаду шматгадовае крыклівае агітацыі.

І нельга сказаць, што сябры былі асабліва здаволеныя з таго факту, што фронт зрушыўся і некалі наблізіцца да Менску, згоніць усіх іх разам з наседжаных куткоў. Зусім не. Сьцюдзёнае маўчаньне Немцаў пра мэты свайго выступу ўжо адразу-ж выклікала ў іхных адчувальных душах сумлеў што да вызвальнага характару гэтага ўчынку. І хоць сам па сабе выступ імпанаваў ім сваім сьмелым і шырокім характарам, аднак ня відаць было за ім вялікіх вызвальных мэтаў. А можа гэта проста спроба прыдбаць сабе калёніі на ўсходзе, карыстаючы зь вялікага раздарожжа сярод народаў сьвету?

Бо начай чаго-ж было-б маўчаць пра высокія, вызвальныя мэты гэтага волатаўскага змаганьня і чаму-б не паклікаць да яго народы, што пад саветамі? Ці ня ўжыцьцяўленьне гэта адвечнага прагненьня Немцаў на Ўсход? Гэтыя думкі замарочылі тыя сьветлыя спадзяваньні, што былі нейдзе далёка, на сподзе, паўсталі ў Кастанцавай сьведамасьці.

Язэп першы азваўся з гэтага замарочаньня.

— Адчуваю, што штось нядобрае насуваецца і зьїначыць яно нашае жыцьцё дашчэнту.

— А як ты думаеш, будзе тут Немец неўзабаве?

— Ліха яго ведае, браце, адно скажу, што ніхто ня хоча чу-

жога панаваньня і таму, мусіць, кажны будзе усё-ж такі бараніць хоць і няпрыхільны да нас край.

— А хіба ён нам — бацькаўшчына?

— Так то яно так, абрыдалі народу маскоўскія апрычнікі, але... хіба іншы лепшае прынясець?

— Калі не прынясець, дык трэба самым будзе зрабіць яго. Я думаю, нагоду трэба будзе скарыстаць.

— Некалі, на пачатку 1933 г., лучылі мне ў рукі колькі нумароў часапісу „Красная Новь". І якраз у тых нумарох друкавалася сэрыя артыкулаў Корнева — палітычныя патрэты сучасных нямецкіх дзеячоў. Ведама, было гэта яшчэ за сем год да пазьнейшае згоды паміж Гітлерам і Сталінам, калі яны голасна абвяшчалі адзін аднаго сваймі галоўнымі варагамі. Ведама, што ў гэных артыкулах выкрываліся фашыстаўскія захопніцкія пляны нямецкіх нацыстых. Аднак, мне было тады цікава даведацца, што Розэнбэрґ із Гітлерам трымаліся думкі падзяліць Савецкі Саюз на самастойныя буфэрныя гаспадарствы, сярод іх — Беларусь і Ўкраіна.

— Мне абсалютна ясна, што плянавалі яны гэта ня дзеля дабра Беларусі або Ўкраіны... Мне гэтак сама ясна, што гэныя гаспадарствы разумеліся імі толькі як паслухмяныя буфэры ў іхных руках. Але ці не нагода гэта нам выкарыстаць гэтыя намеры Немцаў на нашую карысьць і ўтварыць, напачатку хай і буфэрны, але ўсё-ж гаспадарствавы організм. Пасьля ўзгадаваньням нацыянальнае сьведамасьці ў нашым народзе пастараемся дамагчыся, пры памозе заходняга дэмакратычнага сьвету, і поўнае гаспадарствавае незалежнасьці, ужыцьцёвіўшы тым самым вялікія ідэялы, запаведаныя нам Радай Беларускае Народнае Рэспублікі ў 1918 годзе, — скончыў досыць патэтычна Кастанцы.

— О, браце, дык ты гэта тут ужо цэлую праграму выклаў, а ўсё казаў, што не палітык. А я бачу — галава ў цябе працуе нябла-га. Дык вось, скажу табе — ня веру я ні ў якія добрыя намеры Немцаў да нас, Беларусаў. У ўсякім выпадку, не паверу, пакуль не пабачу. Кажны йдзе заваёўваць і захапляць сабе зямлю й дармовыя рукі. Калёніі ім патрэбныя, вось што. Дзеля нас яны ня будуць праліваць сваю кроў. А яшчэ хто — Немцы, гэтыя зайздрасьнікі да чужога багацьця. Я крыху памятую іх у нас у 1918 годзе — дзень і ноч абіралі нашую зямельку, грабілі, пакавалі ў вагоны і адсылалі ў свой ненажэрны Дойчлянд.

— Ужо цэлыя стагодзьдзі іхнае прагавітае бока ўглядаецца ў гэтыя прасторы — на ўкраінскую пшаніцу, на беларускае жыта, масла, сала ды лес. Вось што ім трэба. І хаця-ж і наш зьдзірца абдзірае нас да ліпкі, адылі ад зьмены зьдзірцы нашаму народу наўдачу ці будзе лепш.

— А што да колішніх філёзофскіх практыкаваньняў былога эстонскага Немца Розэнбэрґа, дык гэта-ж, браце, толькі адна пісаніна. Практыка заўсёды выглядае начай і аж надта ўжо розьніцца ад плянаў розных палітычных сябелюбцаў. Я думаю, ня варта ім даваць асаблівае веры. Ды, бачыш, маўчаць яны цяпер аб тым. Відаць, жыцьцё й падзеі падказуюць ім іншую тактыку. Удачы іхнае зброі маглі запамарочыць ім галаву, і яны могуць аддаць перавагу перамогам мяча над развагамі цьвярозага розуму.

— Ня веру, браце, нікому. Хто ў гісторыі ня гуляў ужо на нашых прасторах, якімі толькі ботамі не таптали нашыя палеткі, але нешта ня ўспомніць, каб быў хто сярод іх нашым дабрадзеям.

— А ці ня ведаеш ты, што Наполеон прыйшоўшы да калішняе нашае сталіцы, Вільні, згадзіўся аднавіць нашую старую гаспадарствавую хорму — Вялікае Княства Літоўскае, як зусім асобнае й незалежнае ад аднаўленага ім яшчэ перад тым у Варшаве Каралеўства Польскага? Відаць, Наполеон быў добра паінфармаваны пра мінуласьць нашага краю, калі не дазволіў польскім прэтэнзіям улучыць яго ў Польшчу.

— Але, гэта было, не пасьпела адылі яно ў поўнай меры зрэалізавацца з прычыны вельмі кароткага часу і пасьпешнага адыходу францускае арміі. Дзеля таго яшчэ рана казаць, ці меў-бы наш народ якую карысьць ад пераданьня ўлады на Беларусі мясцовым магнатам, у бальшыні спалячаным. Ды ў гэткім гаспадарсьцьве ўсё адно не абышлося-б без барацьбы з польскімі тэндэнцыямі валадарнага магнацтва. Ня думаю, каб там хадзіла аб аднаўленьня парадкаў з часоў слаўнае Альгердавае пары, калі беларуская мова была ўрадова абвешчаная за гаспадарствавую і ўсе пісары павінны былі пісаць беларускай моваю, пра што сьветкам — ведамы Статут Літоўскі.

— Беларуская мова была гаспадарствавай у Вялікім Княсьцьве Літоўскім не адно ў часе Альгерда, але аж да канца сямнаццатага стагодзьдзя. А што да магнатаў, дык усюды, дзе, пры помачы Напалеона, паўставалі новыя або аднаўляліся старыя гаспадарствы, касавалі прыгон і заводзілі як на той час дэмакратычныя дачыненьні. Праўда, у гэным часе беларускія магнаты гаварылі між-

собку папольску або пафранцуску, але з гледзішча палітычнага яны заставаліся беларускімі патрыётамі. А як беларускія паны, у тым ліку магнаты, ставіліся да звальненьня сялян ад прыгону, відаць із таго, што некаторыя зь іх тады звольнілі сялян ад прыгону. Апрача таго, перад трэйцім падзелам, беларуская дэлеґацыя да францускага рэвалюцыйнага ўраду абавязалася ад імені ўсіх паноў зволыніць у незалежнай Беларусі ўсіх сялян ад прыгону.

— Гм, калі так, дык, значыцца, ня было блага, ды ўсё гэта толькі ґістарычныя рэмінісцэнцыі, благія ці добрыя, але на сяньня — толькі фікцыі. Сяньня кіруюцца ня былым блескам калішніх гаспадарстваў, а сяньняшнімі патрэбамі й інтарэсамі. Але я з табой часткава згодзен, што сытуацыяй трэба будзе карыстацца, каб навет і ў благіх абставінах зрабіць нешта лепшае для агульнага дабра. Ды сяньня яшчэ цяжка азначыць, што гэта за абставіны будуць.

— Вось-жа й я кажу блізу тое самае. У істоце мы з табой згодныя. Можа навет ужо найбліжшыя дні зьіначаць нашую долю, а тады будзе відаць. А цяпер мы раськіданыя, неарганізаваныя й слабыя, каб што-небудзь рабіць. Дый нас, гэтых недасекаў, можна на пальцах пералічыць... Ну што-ж, будзем чакаць ходу падзеяў.

— Думаю, што й чакаць доўга не давядзецца нам, бо пэўна-ж у вармію забяруць за колькі дзён.

— І яно праўда... Хоць я, апрача кароткатэрміновага збору яшчэ перад пачаткам вучэньня ў унівэрсытэце ў 1930 г., папраўдзе сказаць, і ў варміі ня быў — выгнаньне ды пазьнейшае бадзяньне зь месца на месца ратавала. Дый не хацеў-бы, бо пазнаў смак салдаччыны і за тыя колькі тыдняў муштры. Абрыдла на ўсё жыцьцё, асабліва палітычныя заняткі, што прагорклі да самага нутра. Вось-жа й чураюся, пакуль удаецца, войска, як мага. Дзе на ўлік вайсковы ня стану, дзе скручу, што часова праездам там жыву, дзе на выклік райваенкамату ня стаўлюся, а неўзабаве й зьеду дзе ў іншае месца. Гэтак дацягнуў аж пакуль у запас, як старога, не пералічылі, ужо тут, у Менску, гэтае зімы. Гэтак і ператрываў, дзякуй Богу.

— Дык і ў мяне нешта падобнае. Свайго часу вучэньне ратавала, калі яшчэ было льга карыстаць з палёгкаў. Пасьлей праца, разьезды ўлетку, калі на зборы клікалі, а там гады... Але цяпер, думаю, не ўратуемся.

— Але, цяпер, у вайну, цяжэй будзе ўратавацца — законы ваеннага часу не на жарт суровыя — дадаў Кастанцы. — Тут ужо ня выкруціцца... Давядзецца, як паклічуць, ісьці цягнуць цягло.

А цікава-б было згадаць, як складзецца доля кажнага з нас, ці ўратуем жыцьцё ў гэтай завірусе?

Яны разьвіталіся абодвы з адным і тым-жа настроям няпэўнасьці за будучыню кажнага і клопатам аб тым, што ім доля прынясецць заўтра.

У вапошнюю часіну Язэпу падумалася, ці не небясьпечна Кастанцаму йсьці начаваць дахаты дзеля ягонага мінулага засланьня, якое, пэўна-ж, ведамае ў НКВД. А сяньня-ж у дзень ужо быў агалошаны „ўказ" савецкага ўраду аб ізаляцыі „соцыяльна-небясьпечных элемэнтаў". Зусім магчыма, што й Кастанцы падлягае гэтаму „ўказу" і будзе аднесены да гэтае катэґорыі. Ды наагул, пэўна-ж, пачнуцца масавыя арышты, і каму-каму, а Кастанцаму зь ягонай мінуласьцяй можа-б трэ было хавацца.

Гэтая думка мільгнула, ды зараз-жа згасла ў Язэпавай сьведамасьці.

— Дык-жа-ж ён лепш ведае, што яму рабіць, — падумаў ён. — Можа ня так борзда адразу пачнецца ўсё гэта, а я ўжо сяньня яму буду казаць і папераджаць. Можа яшчэ зарана сяньня прапанаваць яму застацца начаваць у мяне. А наапошку, чым я больш гарантаваны ад гэтае самае долі? Хіба зы мной ня можа быць таго самага, што зь ім? Чым-жа мы наапошку розьнімся, апрача таго, што мне, выпадкам, у свой час пашанцавала перахавацца, а ён лучыў у пастку.

І хаця-ж ён ведаў, што Кастанцы не абразіўся-б за напамін быць асьцярожным, аднак, пачуцьцё такту й прыроджаная інтэліґентнасьць Язэпавае натуры зьдзержыла яго тымчасам ад гэтае парады свайму сябру.

Яны разлучыліся з узаемным схаваным прачуваньням нечага нямінучага, няведамага й неспадзяванага, што мусіць зваліцца на іхныя галовы неўзабаве. Калі яны пацiскалі адзін аднаму руку на разьвітаньне, на мамэнт асабліва выразьлівым сталася прадбачлівае адчуваньне, што гэта яны ўжо мо апошні раз спаткаліся і цяпер мо апошні ўжо раз адчуваюць цёплы дотык сяброўскае рукі і апошні раз бачаць узаемна спагадлівы блеск вачэй. Можа гэтая ростань станецца апошняй на цэлае жыцьцё, калі давядзецца каму зь іх пережыць гэтую новую наслань.

(Далей будзе).

b) Takža jość -ej- na miescu -ьj- u instr. sg. i- asnovaŭ žanockaha rodu: śvetłaśceju 114b8, iz jeho miłoścejū 69a13 a jinš.

c) -ej na miescu -ьjь majuć dalej u dakł. mn. 1. spakmieńniki i- asnovaŭ, a podle jich i niekatoryja jimiony jinšych asnovaŭ: rečej 26a5, pavinnaścej 53a10, ačej 127a6, hrošej 47a14, dzecej 48a14, t'is'ečej 29b11 i jinš.

U starakryvickich pamiatkach u staršuju paru jo ŭ naz. adz. 1. spakmieńnikaŭ kančatak -ij, a paślej źjaŭlajecca -ej. Hl. Karski, II-1, 259. Z hetaha vidać, što spačatna ŭ biełaruskaj movie kančatak -*ьjь naz. adz. 1. (nom. sg. masc.) muskich spakmieńnikaŭ pierajšoŭ u -ij, katoraje paślej było zamieniena niefonetyčna na -ej. Podle chormaŭ na -ij było ŭtvorana takža „aźančij", a paślej, jak i ŭsi jinšyja jmiony z hetym kančatkam, mianiała -ij na -ej. Biassumlevu zamiena kančatku -ij na -ej nastała pad upływam jinšych chormaŭ, a najmia ŭ naz. adz. 1. spakmieńnikaŭ muskich (substantiva masc. nom. sg.) analogijaj takovych słovaŭ, jak „kupiec", „stralec", malec"; pryr. schr. „zmaj" (źmiej) pobač iz -i ŭ nom. sg. prymietaŭ.

„e" (z čaho nie pad naciskam „'a") zamiest „i" ŭ instr. sg. žanockich i- asnovaŭ (miłaściaju i pad.) paŭstała pad upływam prymietaŭ (siniaju a pad.).

Na paŭstańnie „e" ŭ gen. pl. i- asnovaŭ, jak dobra dumaje Karski (Russkaja dialektologija), mahło ŭpłyvać „e" ŭ -„ech" z -ьchъ loc. sg. i- asnovaŭ (ludzech).

U ciapierašniaj movie i- asnovy majuć u gen. pl. blizu vyłučna kančatak -eŭ. Značycca, gen. pl. padpaŭ pad šmat jakija ŭpłyvy, a spakmieńniki miakkich asnovaŭ dvojčy mianiali ŭ jim svaje kančatki.

3. „y", „i" na miescu ъ, ь pierad „j" majem takža ŭ chormach asnovy ciapierašniaha času niekatorych dziejasłovaŭ: 'abmij 11a9, nakrij 48b10, 'umij 48b15, mijūči 49a5, 'ebmiješ 49a11, pamij 49a12, 71a14, 71b15, vimij 71a7, mijce 72a17, 72b1, 107a10, nakrijecca 137a4, bijce 53b15, 'uz'lij 71b12, pijce 16a2, šijuči 49a16 a jinš.

Toje samaje ŭ spakmieńnikaŭ tych-ža karanioŭ: šiji 41b9, šiju 59b7, na šiji 65b14, 72b7, 129b9, šija 110b3 a jinšyja.

Pryraŭnalnaja stupień (comporativa) na -ej: bližej 1a2, lepej 22b5, 26b16, 28a17, bolej 23a14, višej 39a1, horej 51b4, dalej 53b13 i pad. siudy ne adnosicca, bo heta składzienyja chormy pryraŭnalnaje stupieni nijakaha rodu z adpałym kancavym -e. Pryr. u movie pol.

więcej, dalej a pad. Rozwadowski, Gramatyka jęz. pol., Krakaŭ 1923, 149.

Pobač iz vyšmienavanym u jinšaj hrupie prypadkaŭ ь pierad „j" čeźnie. Heta jościeka:

a) u ciapierašnim časie niekatorych dziejasłovaŭ: bje 59b9, ubjuc 53b13, vipjū 114a8 a jinš. dy ŭ jimionaŭ: pjanstva 63a16, pjanstve 62b13.

b) u spakmieńnikaŭ na -ьje, -ьja, hałoŭna zbornych i dziejasłoŭnych (collectiva et deverbativa): chełapja 2b6, 56a1, davana 18a7, adpūščene 23a11, 'Abrekane 23b3, chreścanin 112a9, chreścanmi 4b8.

Tam, dzie biełaruskaja mova na miescu ъ, ь pierad „j" maje „y", „i", majuć hetyja huki takža ŭsi zastałyja movy słavianskija, z vyniatkam rasijskaj. U litaraturnaj movie rasijskaj „o", „e" jo zaŭsiody ŭ chormach asnovy ciapierašniaha času dziejasłovaŭ kryti, ryti, myti, vyti, nyti, briti, liti, šiti, piti, viti *), ale ŭ naz. adz. 1. (nom. sg.) składzienych prymietnikaŭ jo „o" adno pad naciskam (mołodoj), a kali na kančatku niama nacisku, dyk majem -yj (staryj). U paŭnočnarasijskim narečču jo tolki -oj, -ej, biaz roźnicy jo ci niama nacisku na kančatku (mołodoj, staroj, sinej). Paŭdzionna-rasijskaje narečča (abrusiełaja mova biełaruskich Viacičaŭ) spačatna mieła ŭ hetych prypadkach tolki „y", „i" jak u składoch naciśnienych, tak i nienaciśnienych; ciapieraka paŭdzionna-rasijskaje narečča pad upływam paŭnočnarasijskaha maje ŭ balšyni -oj **).

Jery ŭ pryjmionach.

U pałažeńniu słabym ъ u pryjmieni i ŭ pryrostku sъ ščez: stvoricela 5a8, stvariŭ 10a7, 22b13, 27b14, 117a1, pazšivali 75a3, stvaricel to stvariŭ 131a4 i pad. Adchinaŭ niamašaka.

Nakš, jak u movie rasijskaj, dzie časta sustrakajucca prypadki vokalizacy słaboha ъ ŭ vъz, u movie kryvickaj ъ u hetym pryjmieni zaŭsiody čeźnie. Heta vidać iz prykładaŭ, što pryvodžu nižej dziela jinšych asablivaściaŭ. Čaść prykładaŭ hetta pryviadu: 'uschodu 1b11, uschodu

*) U vapošnich 4-ch dziejasłovach „e" jo tolki ŭ chormach zahadnaha ładu (imp.), a ŭ ciapierašnim časie ь ščez.

**) Шахматов: „В настоящее время южновеликорусское наречие представляет ряд черт общих с наречием северновеликорусским, но все это — черты позднейшие (напр. окончание -ой, вм. -ый в им. ед. ч. худой или „о" вм. „ы" в мою)." Введение в курс ист. р. яз., 54.

6a6, 'uzhlad 12a4, 12a10, 'ustaŭši 15b8, na ŭzdŭśe 18b8, 'uspaminaj 22b1, na tije koni 'uz'śeŭši 25b15, 'ustane 32b6, inšim lŭdzem hneŭ božij 'uzrŭšaje 48b7, uzłažic 49a17, 'uzdichne 53b4, 'uzdichac 54a6, 'ustavac 58a1, chto bi pakajenje uzrušiŭ 65a3, vadi 'uzlij 71b1, 'uz'lij 71b2, na kerabl 'uśśeŭ 78b14, 'uskapne 84b2, uskreśic 86b2, da pakłonaŭ božich ŭzivajuči 92b12, 'uz'livaŭ 107a9, 'uspaminajma 107b1, 'us's'adze 111a5, 'us's'adac ib., na koni uśśedajuc 116b5, 'uschodi 114b5, 'uz'nimi hałavu 120b3, 'uspaminak 126a6. Tut u **vъz-** ъ čeźnie, a **v,** zhodna z charaktaram hetaha huku ŭ kryvickaj movie, pierachodzie u **ŭ** (pa samahuku papiaredniaha słova) abo **ŭ u** (pa suhuku papiaredniaha słova).

Jak bačym, nia tak jak u ŭkrajinskaj, u movie kryvickaj **v** u pryjmieni **vъz-** nia čeźnie. Jościeka, praŭda, adzinočnyja prypadki **z v** ščezłym; adzin prykład łučyŭ takža ŭ našym rukapisie — spamenŭŭši 118b3, ale prypadki adzinočnyja jość blizu ŭ usich słavianskich movach.

Na **ъ** u pryjmionach u pałažeńniu mocnym jo hetkija prykłady: a) u **sъ,** katoraje ŭ movie kryvickaj pierajšło ŭ **z:** 'enheli ź neba zijduc 30a9, Mus'ulmanin ne 'ŭmre, tilko zijdze z hetahu śveta na toj večistij śvet 55b8, iz hetahu śveta zijdze 97a4, ja is'śeho śveta zijdu 105b4, zijduc (anhieły ź nieba) jeho dušu brac 126a6, Pan Boh ź neba na źemlu zijdze 135a17, ś cebe vułas (=vołas) adzin ne zijdze 136b16, 'uveś hrech zijdze u čełeveke 137a10, zdijme 35b11, ne zdijmŭcce 107a10, dva apošnija prykłady z ustaŭnym analogičnym **d** zamiž **zyjmie,** zyjmucca; pierad **-*jь** zaŭsiody jościeka **y ź j** nieściahnienym; adchinaŭ niamašaka;

dvaccac z'vitkaŭ zišło 41a3, z hetahu śveta zišła 95b13, zišoŭ 41a4, is tahu mejsca zišoŭši, nohi pamij 71b15, 'ad Pana Boha hołas zišoŭ 80b1, iz' neba zišuŭši 90a15, iz hari zišoŭ 96b13, z neba zišoŭši 97a1.

zapsŭje (kareń **-pьs-**) 43a17, 43b8, 74a3, 84a10, 84b9, zapsŭješ 49a3, 59a2, ne zapsŭje 74a4, 84b2, 84b10, 84b11, zetne 1b7, zebraŭ 19b16, zebranije 88b14, z'emli i nebos zebraliśe 118b1, nechaj i za mnoj vidzicca 59a8, s'ohodne i za mnoj pan hutariŭ 5a4, štob za mnoj muviła (moviła) 96a13, ze mnoj vidzeŭśe 132a4, ze mnoju vidzeŭśe 133a4, zesłaŭ 16a14, 42b12, 60b14, 81b11, iz' neba zešle 96b17, kali ze snŭ parvaŭśe 84b7 i mnostva jinšych, neba Pan Boh stvariŭ ze srebra 117a1, samoje ze srebra ib.

ze zamiž **za** iz **zo (iz sъ)** źjaviłasia jak hiperpravilnaść, ab čym hlań pry akańniu.

b) **U pryjmieni otъ,** katoraje ŭ movie kryvickaj pierajšło ŭ **ad** (hlań nižej pry suhukach): 'adijduc 52a5, 'adijdze 63b11, 'adijdzu (abmyłka zamiž **adijdu**) 96b11;

adišła 94a6, adervecca 126a3.

c) **U pryjmieni podъ:** padijmucca 49b16, padijme 84a2;

padišuŭši 89b15 (= padyšoŭši, **y** pa **d** analogičnaje podle **padyšła** z **podъšьła**), pada ŭśe pakoji 124b4.

d) **U pryjmieni *perd,** z katoraha kryvickaje piered: peɪeda mnoj 76b7, 81a17.

U pryjmieni nadъ: nade mno (ju) 23a5.

Analogična, podle vyšpryviedzienych pryrostkaŭ, što majuć na kancy **ъ,** kančajucca taksama pryrostki **vъz-** i ***orz-** (z čaho **roz-**) na -y- pierad ***jь,** choć u jich **ъ** na kancy nia było: 'uzijdze 87a7, 87a10, 87a11, 87b17, uzijdze 87a9, 'ŭzijdze 107b5; razijdziceśe 28b6, uzišła 107a5.

Taksama, jak u našym rukapisie, źjaŭlajucca ŭsie pryviedzienyja pryrostki ŭ starakryvickich pamiatkach i ŭ ciapierašniaj movie. Pr. Karskij: Belorussy II-1, 262-4.

ъ vokalizujecca ŭ chormach ad asnovy ciapierašniaha času dziejasłova vaźmu (z *vъzьm-): 'az'mi 15b10, 84b4, 'az'mice 84b14 i pad. Pačatnaje **v** u chormie az'm'i i pad. jość, ale aŭtar rukapisu jaho nie abznačaŭ, uvažajučy jaho tutka za prystaŭnoje, jak, prykładam, u **voka.** Ab hetym hl. nižej pry prystaŭnym **v.**

Nakš jościeka z pryjmieniam **vъ: 'uhnaŭši** jich da pekła u mŭku 21b6 (z *vъgъnavši), 'u z'emlu 'ubjŭc 53b13, **'ŭjduc** mus'ulmane da raju 126b2, **u us'ich** četiruch (= četyroch) rek'e'et'ech 85a5, mus'ulmane **u snu** apłošnije jest 90a3, ležice **u snu** 119a8, ale: 'uvujdze (= uvojdze) da raju 31a16, jak 'u sad 'ŭvujdze 35b14, da raju 'uvujduc 39b9, 'ŭvujduc da raju 39b6, da ceła 'uvujdze 52a4, 'u ceła 'uvujdze 53b4, 'uvajdu 115a8, 'uvajci 128a3, 'u nahu 'uvabjuc 53b16;

'u śeredzinu 'uvašoŭ 115b4, 'uvašoŭši 122a5, 'uvašoŭ 'u raj 122 a8 i h. d.

Dyk iz **vъ** ŭ mocnym pałažeńniu jość častkava **u,** značycca **ъ** čeźnie, a **v** pierad suhukami, jak zvyčajna, pierachodze ŭ **u** (składatvornaje pa suhukach a paŭzach i nieskładatvornaje pa samahukach, kali niama paŭzy), a častkava **uvo** abo **ŭvo.**

Taksama ŭ ciapierašniaj movie pryjmia **vъ z ъ** u pałažeńniu mocnym sustrakajecca častkava ŭ chormie **u, ŭ,** a častkava **uvy, ŭvy** abo

uvo, ŭvo. Dźvie apošnija chormy ŭžyvajucca dyjalektyčna*). Adyli ciapierka maje pieravahu chorma **u, ŭ.** Prykładam, u poemie „Novaja ziamla", Miensk, 1923, z iz **sъ** a jinšyja pryjmiony, što spačatna kančalisia na **ъ,** pierad składam iz jeram majuć **o** (nie pad naciskam **a**), ale **vъ** blizu zaŭsiody sustrakajecca ŭ chormie **u, ŭ:** ŭ ziamlu nia **ŭbješ** naroha 70, pałka ŭhnuta 90, uhnuŭšy chvost 100, uhnuŭsia dziadźka 106, U vahulny vir nas dola **ŭhnała** 114, u knihu ŭtkniecca 147, žołab ...ŭhnuty 150, ladok... uhniecca 162, uhniecca 163, **Ŭ śviatyja dziejańni ŭtknuŭsia** 207, u stoł utknuŭšysia nasami 260, uznoŭ u papiery jon utknuŭsia 268.

Heta značyć, što pryjmia **vъ** u movie kryvickaj vielmi słaba reaguje na ščeźnieńnie jeru ŭ nastupnym składzie. Možna dumać, što ŭ časie paŭstavańnia jeravaha praviła **ъ** u pryjmieni **vъ** u kryvickaj movie byŭ asłablenym, užo čez.

Jak my bačyli, **ъ** pierad ***jь-** u pryrostkach pierachodzie ŭ **y.** Dykže ŭ hetym ***jь** treba bačyć pryčynu pierachodu **ъ** ŭ y. K. H. Meyer: Hist. Grammatik der russischen Sprache, b. 82, dumaje, što ŭ movie rasijskaj u **sojdu, vojdu, podojdu, otojdu** i pad **o** paŭstała analogična podle **pojdu, dojdu, projdu.** Ale zamieńnik jak za **ъ** jościeka takža ŭ movie ukrajinskaj **(zijdu, vidijdu** i h. d. z **zojdu, odojdu),** u polskaj **(zejdę, wejdę, odejdę odejmi** i jinš.), českaj **(sejdu, vejdu, odejdu** a jinšyja). Taksama ŭ movie serba-charvackaj sagjem F. Iveković i Ivan Broz: Rječnik hrvat. jezika, II, Zagreb 1901, 367 pobač sigjem ib., 395, otidem ib. 1, 934. U movie słavienskaj odidem, baŭh. otide Gerov: Rečnik na błg. jaz., III, Płovdiv 1899, 408.

Nielha dumać ab analogičnym paŭstańniu tut **e** ŭ movie českaj i polskaj i **a** ŭ serbacharvackaj. Dyk było-b hetak: u vadnej čaści słavianskich movaŭ **o, e** abo **a** paŭstała ŭ pryrostkach pierad ***jь-** fonetyčna, jak zamieńnik **ъ** ŭ mocnym pałažeńniu, a ŭ druhoj čaści razam iz movaju kryvickaj taksama majem naležny zamieńnik za **ъ** u **zyjdu, padyjdu** i pad., ale taki, jaki jon byŭ u paru raniejšuju pierad **-*jь** ŭ kančatkach prymietnikaŭ (**dobry** z **dobryj,** a hety z ***dobrъjь).**

Ź mienavanaha treba zrabić vyvad, što ŭ movie kryvickaj i ŭ

*) Chorma **uvy** abo **ŭvy (uvyjdu, uvyjšła)** viedama mnie ź Vialejskaha pavietu, a Karski II-1, 422 padajeć takža hetuju chormu ź jinšych miascovaściaŭ (**uvyšoŭšy** Čerykaŭski p., uvyjšoŭ Sianski p., uvyjšli ŭ les Bych. p., ŭvyjšoŭ Aršan. i Sianski p.).

čaści jinšych movaŭ słavianskich **ъ** ŭ pryjmionach-pryrostkach pierad ***jь-** raźviłosia ŭ „y" jašče pierad jeravym praviłam, a pryviedzienaja roźnica musiła być užo dyjalektyčna ŭ movie prasłavianskaj.

Kali ŭ niekatorych miascovaściach ciapierašniaje kryvickaje movy narodnaje, pobač iz zvyčajnymi chormami **zyjdu, zyjdzieš, abyjdzie** i jinš., kali-nie-kali sustrenucca chormy z **o (adojdzie),** dyk heta paślejšyja chormy analogičnyja, jak i chormy **znojdzieš** i. h. d. **zamiž znajdzieš,** najmia, jak było **pajdu, dajdu,** ale **pojdzieš, dojdzieš, pojdzie, dojdzie** i h. d., tak podle hetaha paŭstała **znojdzieš, znojdzie** i h. d. zamiž **znajdzieš** i h. d., adli takža **adojdzie** zamiž normalnaha **adyjdzie** i h. d. U našym rukapisie jość tolki chormy z **y (zyjdzie** i pad.).

U „Al kitabie" ŭsiudych, dzie na pačatku dziejasłova było **j** (*jьdetь, *jьmetь), jano zastałosia pa pryrostkach, što kančalisia na samahuk **(zyjdzie, padyjdzie, pryjmie** i pad. iz *sъjьde, *podъjьde, *prijьme). Adchinaŭ ad hetaha niamašaka. Hlań takža vyšej „Jery prośle j". Niama nijakaje asnovy ŭvažać hetki stan nie za spačatny, jak heta robie Karskij, II-1, 263.

-yj- u nieaznačanym ładzie **zyjci** (kali vek končicca iz hetaho śveta zijci 51b9) — analogičnaje podle asnovy ciapierašniaha času.

y ŭ dziejaprymietnikach, składzienych iz pryrostka z **ъ** na kancy i part. praet. act. **šьdla** i pad. **(zyšla, adyšla),** zamiest spadziavanaha **o** z **ъ** (*sъšьdla), paŭstała analogična podle asnovy ciapierašniaha času **(zyjdu).** Apračа taho, u movie kryvickaj ułučna z movaju „Al kitabu" jościeka chorma part. praet. act. **išoŭ, išła** i h. d. (z prystaŭnym **i**), zamiž **šoŭ, šła,** dyk **i** ŭ **išła** taksama mahło-pobač iz analogijaj ciapierašniaha času — upłyvać na paŭstańnie chormaŭ iz **y (zyšła, padyšła** i pad.). Eventualnaść, što ŭ časie paŭstańnia dziejaprymietnikaŭ, składzienych iz pryrostkaŭ iź jeram na kancy + part. **šьdlъ,** apošniaje mieła ŭžo prystaŭnoje **i-,** musić być vyłučana. *)

Hlań ab hetym nižej u vartykule ab **i.**

Analogična podle **zyšła, zyšli** i pad. paŭstali chormy **zyšoŭ, zyšoŭšy** i jinšyja, choć tut **ъ** byŭ **u** pałažeńniu słabym.

*) Kali-b hetak było, dyk **ъ** pryrostka + **i** dało-b **y,** bo tak naahuł byvaje ŭ movach słavianskich. Chiba tut słaboje **ъ** čeźnie, a **i** tarnujecca da ćviardoha papiaredniaha suhuku. Hety apošni sam nia moh źmiakčacca pierad **i,** bo jaho ćviardaja vymova była paddzieržavana prypadkami, dzie jon nie stajaŭ pierad **i.**

ъ mocny nie pierad ***jь-** u pryrostkach pravilna vokalizujecca, značycca pierachodzie ŭ **o**, katoraje, budučy nie pad naciskam, pierachodzie ŭ **a**.

Cikava, što adnolkava, jak pierad kažnym ščezłym jeram, źjaŭlajecca **o** na miescu **ъ** pryjmiennaha pierad słovam „srebra". Słova „srebra" jość davoli zvyčajnym u movie kryvickaj, jak i ŭkrajinskaj (sribło), dziela taho možna ŭvažać, što paŭstała tut iz staroha **sьrebro** (pryr. **сьребро, сьреброу** Słovo Hryhora Bahasłova XIII stah., сьребро Joann Lestv. XII stah. Rum. Muz. A. Sachmatov: Kurs, 65, adkul biaru prykłady), a nie pieraniata z movy carkoŭna-słavianskaje abo polskaje. Hetym była-b vyjaśniena vokalizaca jeru pierad jim.

Zastajecca nam jašče źviarnucca krychu nazad, kab vyjaśnić chormu **uvajdu, uvojdzieš** i h. d., što sustrakajecca ŭ rukapisie i ŭ ciapierašniaj movie vilenskaha dyjalektu pobač iz chormaju **ujdu, ujdzieš, ubju** i jinšych. Jak vidać iz vyšmienavanych prykładaŭ **utknieš, ujdzieš** (z *vъjьdešь) a pad., **ъ** u **vъ** na tolki było asłablena, što mahło nie reagovać na ščeźnieńnie jeru ŭ nastupnym składzie. U takim prypadku **ъ** čez, a „v" pierad „j", jak pierad kažnym suhukam, pierachodziła ŭ „ŭ", zamiest katoraha pa suhukach papiaredniaha słova i pa paŭzach było u. *) Značycca, raz było **u**, druhi raz **ŭ**. Adhetul paŭstała **uŭ**, u katorym na tolki była słabaja reakcyja na ščeźnieńnie jeru ŭ nastupnym składzie, što adno pry pomačy analogiji źjaŭlaŭsia samahuk pa uŭ- — u vadnych miascovaściach pa analogiji iz **zyjdu, padyjdu, padyjmu** i pad. paŭstała **uvyjdu** i h. d., a ŭ druhich pa analogiji z **pajdu, dajdu, pojdzieš** i h. d. paŭstała **uvajdu, uvojdzieš** i h. d.

Sto **uvo-** nie paŭstała jak rezultat adnaho jeravaha pravila, možam bačyć i z taho, što ŭ našym rukapisie ani vodnaha razu nia łučyła **vo-**.

Spadziavanaje chormy „vyjdzie" (a mo i „uvyjdzie") mahli ścierahčysia dziela taho, što jana źlilasia-b iz chormaju „vyjdzie" z *vyjьdetь. Źvierniem uvahu, što ŭ movie kryvickaj niama dziejasłova „ujdzieć" iz značańniam addaleńnia z *ujьdetь, chiba niama dziela taho, što jon źliŭsia fonetyčna ź dziejasłovam „ujdzie" albo „uvyjdzie", „uvojdzie" z vъjьdetь.

Chormy part. praet. activi **uvyjšoŭ, uvyšoŭ** abo **uvajšoŭ, uvašoŭ** paŭstali pa analogiji asnovy ciapierašniaha času ad *vъjьdešь i pad., značycca pa analogiji **uvyjdu** abo **uvajdu.**

*) Ab pierachodzie **v** u **ŭ** i **u** hlań nižej u vart. „Pierachod **v** u **ŭ**".

U ciapierašniaj movie vilenska-ašmianskaha dyjalektu majem **uvajšoŭ,** značycca roźnica tolki ŭ **j** ad taje-ž chormy ŭ našym rukapisie.

Paŭstańnie novych jeraŭ.

Kali heta nie abmyłki, dyk na paŭstańnie irracyjanalnaha samahuku pakazujuć hetkija prykłady: dzeverax 30a9, z pełačem 95b6, šeto 109a8, zamiž „dzverax, z płačem, što.".

Metateza (pieraskok) u hrupie *or.

*or iz cyrkumfleksavym (adchonym, spusklastym) naciskam u ŭsich uschodnie - a zachodnie - słavianskich movach dajeć **ro-**. Heta adbivajecca takža ŭ našym rukapisie. Prykładam: roznimi 3b9, roznix 122b9, rozum 36a11.

Hetaje **o**, jak kažnaje jinšaje, stojačy nie pad naciskam, pierachodzie ŭ **a**. Upłyŭ movy carkoŭna-słavianskaje adbiŭsia adno ŭ dvuch prykładach taho samoha słova: raznic 40a13 a raznici 69a13.

Poŭnahałośsie.

U nieaznačańniku (infinityŭ) 6-aje hrupy 1-aje klasy poŭnahałośsia niama: ʻumerci 30a7, 53a5, 68b7, 106a10, 137b4, 39a16, cerc 43a5, cerci 48b16, pacerc 72b5, ucerc 113b9. Taksama ŭ movie ciapierašniaj.

Samahuk i

i prystaŭnoje jość u part. praet. activi šьdlъ: išuŭ (= išoŭ) 29b9, išli 4b17 ihd. — zašiody, adchinaŭ niamašaka.

Tut **i** prydana podle asnovy ciapierašniaha času.

Pa pryrostkach **do, za pere** hety dziejaprymietnik sustrakajecca zaŭsiody z **i** (skaročanym u **j**) dajšła 18a8, 96b3, dajšoŭ 18b16, dajšli 47a17, ne dajšła 112b4, zajšła 71b3, zajšoŭši 90a9, zajšoŭ 112a5, 112a7, perejšła 95a2, perajšoŭ 119b8, 119b9, 120a2.

Ale pa pryrostkach **na-, po-, pri-, vy-, sъ-** (kryv. **z-**), ***otъ-** (kryv. **od-**), **podъ-, vъz-** heta partycypium zaŭsiody sustrakajecca biaz **j.** Prykładam: našuŭ 19b5 (= našoŭ), pašoŭ 96a2, prišoŭ 80a1, prišli 78a11, višli 95b9, zišło 41a3, adišła 94a6, padišuŭši (= -šoŭši) 89b15, uzišła 107a5.

Sto značyć hetaja roźnica?

Nielha ŭvažać, što ŭ chormach **pryšoŭ, vyšaŭ** majem u „y" ściahnieńnie raniejšaha **-yj-**, bo tam, dzie **j** spačatna napeŭna było, heta značycca ŭ vasnovie ciapierašniaha času, takoha ściahnieńnia ŭ movie Al

kitabu nia stałasia. Taksama chormy **pašoŭ, našoŭ** (biaz **j**) mohuć być tolki chormami kryvickimi spačatnymi. Dyk skul **j** u **zajšoŭ, dajšoŭ, pierajšoŭ?** Kali ŭvažać, što hetyja składzienyja z pryrostkami dziejaprymietniki paŭstali tady, kali **ŭ part. *šьdlъ było ŭžo prystaŭnoje i (išoŭ),** značycca paźniej za ŭsie jinšyja dziejaprymietniki, składanyja ź dziejaprymietnika *šьdlъ i pryrostka, dyk razhladanaje **j** pachodziła-b ad „išoŭ". Adyli takoje dapuščeńnie ni na čym nia było-b abapiertaje. Zatoje jość jinšaja mahčymaść vyjaśnieńnia hetaje źjavy. U movie kryvickaj pamiž **a, o, e** a zubnymi suhukami źjaŭlajecca pramižnaje **j** (hlań maju zaciemku ŭ „Rodnaj movie", Vilnia 1930 h., №. 3-4, 65). Značycca, u **zajšoŭ, dajšoŭ, pierajšoŭ j** paŭstała-b jak huk pramižny pamiž **a** a zubnym **š.** Zastajecca niajasnym, čamu hetaha nia stałasia ŭ **pašoŭ** i **našoŭ.** Pryčyny hetaha, dumaju, treba hladzieć u roznym ad **z, d, r** charaktaru papieradžajučych **a** ŭ **pašoŭ, znašoŭ** suhukach **p, n.** Argumentam za pramižnaje **j** ŭ **dajšoŭ, zajšoŭ, pierajšoŭ** jość i toje, što **j** niama pa pryrostkach, što kančajucca na **y (pryšoŭ, vyšaŭ),** bo pa hetym samahuku pramižnaha **j** pierad zubnymi nia byvaje.

U hetaj źjavie ciapierašniaja mova vilenska-ašmianskaha dyjalektu zhadžajecca z movaju „Al kitabu" z tej adno roźnicaju, što ciapier jo jašče **j** ŭ „uvajšoŭ". A što da movy kryvickaj naahuł, dyk usiudych kažacca **zajšoŭ, dajšoŭ, pierajšoŭ,** adli mienšuju prastoru zajmaje **j** u **ŭvajšoŭ** abo **ŭvyjšoŭ,** a jašče mieniej pašyrana **j** u zastałych dziejaprymietnikach, składzienych iz *šьdlъ a pryrostka.

Samahuk y.

Sustrakajucca prykłady z adpałym **y** ŭ vaorystavaj chormie **by:** xtob 117b9, 137b17, 138b12 i jinšyja, štob 26b3, 28a5, 33a1, 34a2, 43b2, 47a13, 47b11, 48b16, 52b9 i h. d., kali-b 18a7, 18b4, 19b16, 22b5, 23b9, 28a17, 29a8, 30a15 i h. d. Pryviedzienyja prykłady sustrakajucca z **b** (a nia **by**) zaŭsiody. U jinšych złučeńniach **b** zamiž **by** sustrakajecca zredku: prasili-b 23b10, tolki-b 68b5, biło-b 57b5, bili-b 57b6, 57b7, ne stała-b 57b8, ne perepisali-b ib., biła-b 58a1, vimerli-b 64a16, peli-b 88b1, hutarili-b 92b13, zjeli-b 133b6, najeli-še-b ib., meli-b 138b4.

Samahuk u.

Pierachod u ŭ ŭ. Nia majučy apryčonaje litary, aŭtar „Al kitabu" abaznačaŭ nieskładatvornaje ŭ litaraju **waw** (transkrybavana pieraz **v**), katoraje ŭžyvaŭ taksama na abaznačańnie **v** pierad samahukami, prykładam u słovie „vada". Prykładaŭ mnostva: nevhnevic 11b2, navčonich 13a14, navčonahu (= -naho) 13a17, 13b4, 13b11, 13b12, navčonij 13b13, 14a7, navčonaho 14a2, navčonim 14b3, nenavčonim 14b5, u hetym słovie **ŭ** zamiž **u** jość zaŭsiody, mo'z paŭsotni razoŭ; a vžo 15b9, ne vmre 16b16, 24b12, ne včinec 20a8, i vbohim 25a17, Ne všanujece 33b9, navčiv 40b8, ne vmeje 51a16, 71b15, 87a1, toje včuvši i vvidzevši 52a2, ne včiniv 53a6, i včiniv 57a4, to vžo 58a16, ne vpjecce 63a17, ne vpjecca 63b1, ne vpivse 63b3, pavmirajuc 64b1, ne včiniš 67b17, ne včinic 68a2, ne vživali 74b11, ne vkusiła 79a5, navčiš 86b13, nevmełix 87b10, ne vmejuči 91b7, či vžo 109a4, ne vceče 137a4, ne vhadaje 138b3.

Jak vidać iz pryviedzienych prykładaŭ, nienaciśnienaje **u** pierachodzie ŭ **ŭ** pa piarečańniu, pryrostkach, što kančajucca na samahuk, i pa samahuku papiaredniaha słova.

Karskij, II-1, 290 kaža, što ŭ **ŭ** pierachodzie adno takoje nienaciśnienaje **u,** jakoje stajić biespasiarednie pierad naciśnienym składam. Ale hetamu piarečać, jak prykłady, pryviedzienyja hetta z „Al kitabu", tak i prykłady, što pryvodzie sam Karski (в себе, вменшати i jinšyja).

Adpałaje u sustrakajecca časta ŭ kančatku instr. sg. žanockich spakmieńnikaŭ, prymietnikaŭ, paradkavych ličnikaŭ a zajmionaŭ: za mnoj 5a4, zaponaj 15b3, 15b4, duša iz čeleveke za vulej (= volej) majoj božej vijdze 137a2, pričincaj 127b8 i šmat jinšych.

Nižej pry skłanieńniu spakmieńnikaŭ a zajmionaŭ budzie pryviedziena balej prykładaŭ i pakazana jich proporcyjanalnaja kolkaść z **-u** i **-u** adpałym.

Adpadańnie składoŭ.

Cely skład adpały majem u prysłoŭju (adverbium) **uper** z **uperad:** Choc-bi nemišliv, mev mišlic, 'uper Pan Boh vedaje, nižli čełevek maje mišlic 75b10, chto-bi mev 'upered za imama da s'edždeju 'upaśc, 'abo 'uper za imama 'ad s'edždeju hełavu padnac 84a7, 'uper evleh płaci 87b14. Pr. **upierad** i **upier** nižej u prysłoŭjach.

Nacisk.

Uv „Al kitabie" nacisk nie abaznačany, ale, dziakujučy akańniu, u niekatorych miascoch susim biaśpiečna vidać, katory skład naciśnieny. Dziela taho što matarjału mała, abmiežusia tym, što pryviadu peŭnyja prykłady z naciskam roznym ad nacisku ŭ litaraturnaj movie maskoŭskaj. Nieadnoŭčy adyli ŭ skłanieńniu j sprażeńniu pryviadu prykłady z naciskam adnolkavym iz maskoŭskim, kali takovymi prykładami možna budzie pakazać kirunak źmienaŭ u nacisku kryvickim.

Raździeł pra nacisk padzialu na dźvie čaści. U pieršaj pryviadu prykłady na nacisk u słovach pačatnych (prymarnych) i druhatvornych, u druhoj — na nacisk u skłanieńniu j sprażeńniu.

Nacisk u słovach pačatnych i druhatvornych.

Dziela taho, što prykładaŭ mała, słovy pačatnyja j druhatvornyja pryviadu razam. Tutka pryviadu taksama tyja prykłady iz zaležnych skłonaŭ i roznych chormaŭ dziejasłoŭnych, što pakazujuć na zaŭsiodny (stały) nacisk.

U spakmieńnikaŭ: błŭdnikav 55b7, **a** ŭ kančatku pakazuje, što nacisk na pieršym składzie (**błudnik**)*). U mask. блудник, ale serb. bludnik pakazuje na nacisk spačatny. **Mukerev** 3a4, 127b1, mukerav 3a7 gn. pl. ad mukar — tyj, što mučaje. **e** abo **a** ŭ kančatku, a **e** ŭ sufiksie **-ar** pakazujuć na nacisk na karani (muk**a**raŭ, n. sg. muk**a**r). bez **postu** 67a9, s postu 19a6, postem (instr. sg.) 65b17, pered postam 27a19, postav 19a5, 53a9 — nacisk stały na karani. **prijecelav** 18b17, prijecel 29a12, 45b6, 106a16, 111a8, prijecelam svajim 33b1, prijecelu 93a16, **a** ŭ kančatkach **-aŭ, -am** a **e** ŭ **-je-** pakazujuć, što niama nacisku na hetych składoch, a dziela taho što niemahčyma dapuścić nacisku na **-ce-**, dyk jon na **pry-** (pryjaciel), na hetym składzie nacisk zastajecca ŭ usich skłonach adz. j mn. liku. U neprijecel 45b12 chiba nacisk na **nie-**. Taksama ŭ ciapierašniaj movie: pryjaciel Vk. p. (LB, II, 1), niepryjaciel ib; nacisk spačatny — srb. prijatel. perehavurnikav (= -vornikav) 55a1, **vo** i **a** ŭ **-av** pakazujuć, što nacisk na **-vo-** (pierahavornik ih. d.), suśedav 12a14 — nacisk, chiba, zaŭsiody na karani (-śe-), zaxodu 31b2, da zaxodu 55b17 — nacisk na **-xo-** Zasdraśnikav 55a9 — nacisk na **za-** (zasdraśnik ih. d.). Zvudčav (= zvodcav) 55a9 — nacisk na vo (zvodca ih. d.), daražini čekaje 59b2 — nacisk na kančatku, n. sg. darażyńa. U movie kryvickaj abstraktnyja na **ińa** majuć zaŭsiody nacisk na kancu; na xełapjŭ 30a3 — nacisk na kančatku (chałapju, n. sg. chałapja) Kajetu 15b5, 105a9, **je** tolki pakazuje, što niama nacisku na hetym składzie, moža być abo na karani ka-, abo na kančatku. U znajomych iz Słuckaha p. ja čuŭ „kajata" (nacisk na **ka**). **Kledba** 53b1, 58a2, **e** pakazuje, što nacisk na kancy; małanje 25b16, **e** ŭ kančatku pakazuje, što nacisk na **-ła-**. pad skałaju 80a14 — nacisk na **ska-** (**skała** ih. d.), chiba nacisk spačatny, ab čym śvietča srb. skała, choć m. skała; **varota** 114 a8, 53b16, 128a3, 128a4, 128a7, na -ro-.

U prymietnikaŭ i prymietnikavych zajmionaŭ: 'ahnanije 53a12, 53b9, 'ahnanimi 53b12 — nacisk na kančatku, 'eršovij 119b1, 119b2 (ad arab. arš — pasad) **o** pakazuje, što nacisk na **šo** (aršovy), djamentovije 114b6 — nacisk na **-to-,** bo kali-b nia tut, dyk nienaciśnienaje **o** pierajšło-b u **a.** fižmovimi 56a11, fižmovij 124a1 — nacisk na **-mo-;** hałavnix 138b17 — nacisk na kančatku; v hruboj 66b10 — na kančatku; ludzkoje mase 130b9 — na kančatku; małoha 17b5, małoj 60b16 — nacisk na kančatku; medzanije 125b5 — nacisk na **dza,** nakš nienaciśnienaje **a** pa miakkim suhuku aŭtar abaznačyŭ-by značkom da **e;** Na každnim beraz'e mors'kim 128b2 — **nacisk na mor-;** nočnich 42b10, 118b9, nočnij 119a3, 119a4 — nacisk na karani; praklatoha 97a2 — na kančatku; raskošnich 138b6 — na -ko-; 'adzenje jich smalenoje 129b3, 'adzena smalenoje 129b6 — nacisk na kančatku; pr. vadziany i vyšej **ahniany;** staroha 13a7 — na kančatku; takovij 15b12, takovahu (=-ho) 33a3, takovamu 25a11, takovije 9b1, takovich 12b13, 27b11, 66b2, takovim 25a15 — na „ko"; z'vitkovije 41a10 — na „ko".

U dziejasłovaŭ: privudzic 1b1, 1b3 (=privodzic), 'advudzili (=advodzili) 11b5 — nacisk na -„vo-". ne hatavaŭśe 46a11 — na -„va"-. padnośic budze 91a5 — na -„no"-. pasašic 65a11 (značyć bić pałkami, ad „posoch" — pałka) — nacisk na -„ši"-. pośnikavavši 20a16, 20a8 — na -„po"-, dziejasłoŭ pachodzie ad „pośnik" — post. prabŭjce 10b7, imp. — nacisk na -„u"-, -„ova"- (prabavaci — prabuju) proci m. пробовать. prixodziła 17a16, maje prixodzic 30a3, bŭdze duša vixodzic 34b1, uxodzec i vixodzec 130a3, zaxodziła 71a8, tut nacisk na karennym -„cho"-, ale: prichadzic bŭduc 52b2, prichadziv 80a9, prichadzili 82a4 — nacisk na sufiksie -i-, značycca jo chistańnie. Jak uv „Al kitabie", tak i ŭ ciapierašniaj movie jość — vadzić, nasić, xadzić, vadžu, našu, xadžu, ale — advodzić, advodžu, padnosić, padnošu, prychodzić, prychodžu, zachodzić, zachodžu. Jasna, što ŭ mienavanych dziejasłovach pryrostki ściahujuć nacisk na adzin skład da pačatku słova. redavavśe 5a3 — nacisk na -va-, taksama ŭ ciapierašniaj movie: uzrydavalisia Vic. p. (Šejn: Biełar. pieśni, 138), Mater. beł. Nr. 18 (Karskij, II-1, 95). skočiv 111a1 — nacisk na karani. turhaci (= torhaci) 53a13 — na karani. Varočajśe 59b13 — nacisk na karani.

Pryrostki ŭ nieaznačańniku (infinitivus) nia ściahujuć na siabie nacisku: prinac 37a12, padnac 84a7. Zhodna ź nieaznačańnikam pryrostki nia ściahujuć na siabie nacisku taksama ŭ part. na -ŭšy, -šy (part.

*) Nacisk abznačaju čornaj litaraju. Kali-ž pišu „o", dyk heta znača, što na jim nacisk, bo ŭ biełaruskaj litaraturnaj movie „o" jo tolki pad naciskam.

praet. activi I): prinavši 39a5, 50a14, padnavši 49a12, 51a10, ne 'addavši 53a10, addavši 55b3.

Pyrostki ŭ złučeńniu z adnaskładovymi (u movie kryvickaj) dziejaprymietnikami (part. praet.) na -lъ nia ściahujuć na siabie nacisku: 'abnav 127b4, 'addav 20b7, 20b9, 80a5, 104b10, 'adnav 126b8, razdav 25a17, pačav 78a2 787b15, 79a7, prinav 25a5, 78a6, 125b2, ne prinav 125a8, a pa ń pryviedzienych prykładaŭ pakazuje, što na -„na"-nacisk, bo ŭ praciŭnym prypadku nienaciśnienaje **a** z papiarednim miakkim suhukam aŭtar abaznačyŭ-by značkom dla „e".

U zaležnych dziejaprymietnikach minułaha času (part. praet. passivi): adpūščonije 35a15, łancūhami 'akavani ruki 129a7, činonije 30b4, navčonix 37a3, zasłužonix 4b17, paxvalonaho 93b4, paličonij 67a4, neprinat būdze 18a3, prinate 18b3, prinatij 20b7, neprinata 26a2, neprinate 26b6, 40a9, neprinatij 76a2, 91a6, — nacisk na -na-. spaśonije 135b1, 137a9, stvoronij 81a11, tije 'eboje stvaroni 110a4, stvaronije 127a4 — nacisk na -ro-. Zapečetavanije 54b13 — nacisk na -va-. zavajevanimi 36b12 — nacisk na -va-.

Nie zhadžajucca z naciskam nieaznačańnika hetkija dziejaprymietniki: panižonuju 13a7 — nacisk na -žo-? pavišonaje 29a16, padvišonije 66a14, — na -šo-.

U ličnikaŭ: šostaje 42a14, 45a13, 138a10, šostaj 49b5, i h. d. śomahu (= -ho) 17a17, śomaje 42a14, śomuju 99b4 — zaŭsiody. 'ośmij 25a12, 'ośmaje 42a15. U pryviedzienych troch paradkavych ličnikach zaŭsiody nacisk na karani.

Składanyja ličniki: pedzdześat 86a5, pecdześat 40b17; šeśdześat 1a16, 13b1, 98b12; śemdześat 14b2, 20b14, 124b8, 127a9, 128a9, 128b2, 132b6, 29b11, 98b12; 'ad 'aśmidześat četiruch hod 14a10; 'aśmidześat 67a1, 98b16, 98b17; 'aśmidześatij 133b3; dzevecdześat 98b17.

U pryviedzienych składanych ličnikach nacisk zaŭsiody na apošnim składzie. Vidać heta z taho, što samahuk **'a** apošniaha składu zaŭsiody abaznačajecca litaraj **a**, tymčasam, jak **'a** nienaciśnienaje zvyčajna abaznačajecca litaraj **e**.

Serb. šezdeset, devedeset pakazuje, što tut adbivajecca nacisk spačatny (prasłavianski).

Złučeńnie słovaŭ iz pryjmionami.

Pryviadu prykłady: višev z domu 108a4, na nohi pavstanūc 40b3, pa razu 17a8, 85a9, 86b7, Džebrail pa razu kupajecca 133b8, pa razu pec 82b15, pa dva 82b13, 88a4, pa dva razi 90a13, pa dve patravi 130a9, pa tri razi 86b8, hałovi 'uverx 'až pad neba 133a7, pad dzeravam 133b8. Jak bačym, pryjmia nia ściahuje na siabie nacisku ź pieršaha składu karennaha.

Źmiena nacisku ŭ skłanieńniu.

A — asnovy.

I Nacisk u ŭsich skłonach adz. j mn. liku na kančatku, z vyniatkam gen. pl., u katoraha knačatku niama.

a) N. sg. — heława 54b5;
gn. sg. — 'ad hałavi 48b16, z hałavi 127b4;
dat. sg. — hałavie Aśm. p., moj zapis;
acc. sg. — hełavu 43a2, 84a2, 84a7, 120b3, hałavu 75a11, 84a1, 84a9, baradū 73b17;
loc. sg. — na hełave 122b3;
instr. sg. — pad hałavuj 19b5 (= voj), hełavuju 75a10, 84a9 (= voju);
n. a. pl. — pahładzce vaduju hełavi 72b1, na vśe starani čūje 75b8, na vśe starani 90a8. Ź ciapierašniaj movy narodnaj: Kali stanie jim z paradku hałavy ścinać. La Rosi Vk. (LB, II-2, 65).
Nakš: hałovi velikije 129b7, hałovi 'uverch 'až pad neba 133a7;
gn. pl. — hałov 1b7; dat. pl. — *hałavam; loc. pl. — 'u hałavax 54a3, v hałavax 96a15; instr. pl. — hałavami 129a8, 113b6.

U hetaj hrupie a-asnovaŭ u n.-acc. pl. nacisk u movie prasłavianskaj byŭ na karennym składzie, jak heta vidać iz movy serbskaje j maskoŭskaje (serb. glavi, m. gółovy, bórody, bórony).

Da hetaje hrupy naležać a-asnovy z paŭnahałośsiam -ora-, -oła-ŭ karani.

b) Taksama nacisk zaŭsiody na kančatku ŭ hetkaj hrupie a-asnovaŭ:
n. sg. dačka, *)gn. sg. dački, dat. sg. dačce, acc. sg. dačku 80a4, 99b4, loc. sg. dačce, isntr. sg. dačkoj; n. acc. pl. dački, gn. pl. ad

*) Pry jakim prykładzie niama liku, tyj prykład padaju podle vymovy ŭ siale Vojštavičy, Višn. voł., Vałožynskaha (raniej Aśm.) pavietu.

dačok 37b17, iz cicok 64b13, dat. pl. dačkam 104b6, loc. pl. dačkach, instr. pl. dačkami.

II. Nacisk na kančatku ad n. pl.: n. sg. žonka 57b17, instr. sg. žunkaj 58a2 (= žonkaj), n. acc. pl. na čužije ženki hledzev 43b7, Jak žanki paściahali mužykoŭ Izabelin Vk. (LB, I, 56), gn. pl. žanuk 48a13, 69b15, 130b4 (= žanok), nechaj tam žanuk ne būdze vidac 76a1, žanok słuchac nehože 75a5, žanok 129a2, 129b2. dat. pl. žankami „Pryhody Panasa j Tarasa", 20.

Podle n. sg. nacisk pieraniesieny na kančatak u acc. sg.: ʼu vadu 43a15, nahu ʼu nahu ʼuvabjūc 53b15, za tuju vadu 56a16, ʼadnu vadu 56a16, haračuju vadu 64a12, ʼu tūju vadu 72b16, ʼab vadu 134b3, na tuju haru 96a2. Hlań taksama acc. sg. u vyšej pryviedzienych a-asnovach. Adchinaŭ ad hetaha niamašaka. Z hetym zusim čysta zhadžajecca ciapierašniaja kryvickaja mova litaraturnaja i prynamsia 4/5 prastory ciapierašniaje movy narodnaje. Ale ŭ čaści paŭdzionna-zachodniaha dyjalektu kryvickaha zachavaŭsia stary nacisk u acc. sg. Možna zaciemić, što novy nacisk u acc. sg. pašyrajecca z paŭnočnaha ŭschodu na paŭdzionny zachod.

Jak nacisk prymalnaha skł. adz. 1. (acc. sg.) źmianiŭsia podle nacisku nazoŭnaha skł. adz. 1. (n. sg.), tak takoha-ž prytarnavańnia da nacisku n. sg. možna spadziavacca ŭ kličnaha skłonu adz. 1. (v. sg.) Karski ab nacisku ŭ voc. sg. a-/ja- asnovaŭ z novym oksytonam ničahusieńki nia kaža. Ale ab a-/ja- asnovach iz spačatnym aksytonam (smała, raka, śviača) zaznačaje: „v bełorusskom narečii na korne udarenie často i v zvatelnom padeže ed. č." (II-1, 555, 1 abzac). Hetaje ćvierdžańnie piarečyć, kab paślejšyja oksytony mali ŭ voc. sg. nacisk pieraniesieny na kaniec, bo byli-b praciŭnyja kirunki ŭ tej samaj movie a ŭ tym samym skłonie. Žal, što Karski nia pryvodzie prykładaŭ. U miascovaści, dzie-by hetak vymaŭlali voc. sg., musili-b taksama acc. sg. paślejšych oksytonaŭ vymaŭlać iz naciskam na karani. U jinšym miescu (Biełorussy II-2, 219, dałavach) Karski pryvodzie abznačanyja naciskam prykłady na voc. sg. a-/ja-asnovaŭ, a tam bačym, što blizu ŭsi prykłady z naciskam na kančatku ŭ n. sg. majuć nacisk na kančatku takža ŭ voc. sg. Voś jany: oj zoró, Sc. p., ziemle ib., staršynó Reč. p., Chomó ib. Pobač iz hetym jo dva prykłady z naciskam na karani ŭ voc. sg.: siestro Mz. p. a dóčka Novaalaks. p. Ale apošni prykład peŭnie byŭ vymaŭleny nie pabiełarusku, bo, jak mnie viedama, u movie Novaalaksandraŭskaha pav. a-/ja- asnovy nia majuć

asobnaha kličnaha skłonu. Dyk treba pryznać, što, z vyniatkam mo miascovych adchinaŭ, u movie kryvickaj razam iz vilenska-ašmianskaj havorkaju ŭ a-/ja-asnovaŭ z naciskam na kančatku ŭ n. sg., podle n. sg. nacisk byŭ pieraniesieny na kančatak u voc. sg.

Ale ŭ a-/ja- asnovaŭ iz naciskam na karani ŭ n. sg., nacisk zastavaŭsia nie źmianiŭšysia ŭ voc. sg. Kančatak kličnaha skłonu **-o, -e** hetych spakmieńnikaŭ fonetyčna pierajšoŭ u **-a** i takim paradkam chorma kličnaha skłonu źliłasia z chormaju skłonu nazoŭnaha. Źlićcio hetych dvuch skłonaŭ u a-/ja- asnovaŭ iz naciskam na karani ździejała z časam źlićcio voc. z nom. taksama ŭ a-/ja- asnovaŭ iz naciskam na kančatku ŭ voc. sg.

Prykłady z „Al kitabu": I matka 93b14, 94b8, reknuc jemu „Čistaje duša, udzačna ti biła 51b11, I duša, idzi iś cełа 53a17, reknuc: „Pavulnije (= -vol-) i pasłūšnije xełapja božije, nadzevajce rajśkaje ʼadzena 56a2 ih. d. — zaŭsiody chorma adnolkavaja z n. sg. Tolki adnoŭčy łučyła chorma kličnaha skłonu — I xełapje božije! 36a4. U hetym prykładzie nacisk na kančatku (pieršy skład biaz nacisku, bo na miescu nienaciśnienaha **o** jość **e**, druhi taksama, bo na miescu **o** jość **a**, dyk nacisk moža być tolki na kancu). U n. sg. hetaje słova maje chormu „xałapja", heta spakmieńnik zborny žanockaha rodu.

Muskija o-asnovy.

Nižej pryviedzienyja prykłady śvietčać ab nacisku na kančatku ŭ usich skłonach z vyniatkam kličnaha skłonu adz. 1. (voc. sg.): bałvanov 89b3, čeravnikov 55b7, karani 124a3, Pan Boh pamačnikom 1b4, pasłom 56b12, pastirov svajich 66a7, pastirov svajich słūchajuc 66b6, bez pravadnika 20a12, šejtanom učinic 30b9, iz šejtanom 61b14, šejtanom 71a9.

U kličnym skłonie nacisk byvaje zaŭsiody na karani, choćby ŭ jinšych skłonach adz. 1. jon byŭ na kančatku: Ojče 19a11, I pośle 18b2, 32b8, I pośle, ʼuzʼnimi hełavu 120b3, I chełope moj 3a5, 4a4, praroče 15a11, 27a5 i jinšyja.

Kali ŭ nazoŭnym skłonie adz. liku nacisk na prefiksie, dyk jon zastaniecca na prefiksie ŭ kl. skłonie: Pan Boh rek: „Rozume ... ketoremu čełeveku cebe, rozume, dam 135b13, prijecelu 93a16.

Nižej pryviedzienyja prykłady pakazujuć na nacisk na kančatku ŭ usich skłonach mn. 1. (plur.): ʼErabove 82a4, 82a6, bahove 53b12, naši bahi 89a16, paraxavac hadi 47a9, hadi 49b7, xałop 79b10, xełup

сумненьне — совесть. Буду даглядаці... сумненьне свае добрае пабожне справуючы 165. З часам із „сумненьне" паўстала **сумленьне** (Н па М перайшло ў Л, як у **лянны** зь **льняны**).

супар*, -а (націск на су-) — соперник Нсл. 623. Із супарам сваім паміры́ўся Тм. **супарка*,** -і — соперница.

супараваць*, -рую, -еш — соперничать.

супарны* — сопернический.

супарства*, -а (націск на су-) — соперничество.

супрацавень* — сотрудник, гл. працавень.

сьветка*, -і, суп. — свидетель, -ница. Сьветка на судзе паказаў не па мойму Стралкі Беш (Ксл.). Вазьму цябе за сьветку на суд Ст. Сьветку пастаў, калі я гэта зрабіў Нсл. 576.

сьветчыць*, -чу, -чыш Ксл., ск. **пасьветчыць*** — свидетельствовать Нсл. 576. Сьветчыш тое, чаго ня бачыў Тм. Кажны пасьветчыць маю праўду Тм. Не па праўдзе ты сьветчыш, пасьветчыў на мяне Тм. Не хачу я сьветчыць вам Карма Куз. (Ксл.). Сьветкі могуць а кажную ніву, сенажаць або абруб сьветчыці 361. **сьветчыцца,** ск. **пасьветчыцца** — свидетельствоваться, представлять свидетелей Нсл. 576. Цыган дзяцьмі сьветчыцца Прык. Тм. Ты-б пасьветчыўся, ды няма кім Тм. **сьветчаньне,** -я — свидетельствование Тм. Не вымагаюць твайго сьветчаньня Тм.

Крывіцкія словы **сьветка, сьветчыць** пішуцца праз Т (а ня Д) у старой і цяперашняй мове крывіцкай, бо маюць карэнь -вет-, што ёсьць у словах „веча" зь ***větje, ветлы,** а не карэнь **věd** — **vid**, што ў польскім **świadek**, у маск. „свидетель".

сьветны* — мировой Маркоўцы Вял.

сьпісаньне*, -я — список Ст. акты.

сьціпкасьць, сьціпны — гл. ля недаўсьціп.

шал*, -у — бешенство, водобоязнь Ар.; Смл. (Даль); Пятніцкая Беш. (Ксл.). Шал забраў сабаку Тм.

шалець*, -ею 1 — беситься Ксл.; Ар., бесноваться Шсл. Крычыць, лаецца й сам ня ведае, як шалець! Ст. Людзі, аж шалеюць, возяць снапы Тм. Чаго ты шалееш? Асінаўка Сян. (Ксл.). — 2) бешенствовать Ар.; Нсл.; Шсл. Вось нешта зрабілася, сталі сьвіньні на сяле шалець. Як падыйдзе маладзік, дык ён і шалее Ст. — 3) шалить Нсл.; Ар.; Ст. Дзеці шалеюць Тм. **ашалець*** — 1) сойти с ума, обезуметь Навікі Віц. (Ксл.). Ці ты ашалеў, ці што? Тм. — 2) взбеситься Нсл.; Шыпы Сян. (Ксл.). Ягоны сабака ашалеў Тм. Ашалеўшы: гэтулькі грошаў выдаць! Ст. Хіба ашалеўшы гэтак рабіць Ст. **ашалелы*** — бешенный Ксл. шальной, взбесившийся. Бяжыць як ашалелы Бешанкавічы (Ксл.). Гэта-ж проста ашалелы чалавек, зь ім нельга гаварыць Ст. Бегае, як ашалелы Ст.

шалёны* — 1) бешенный Ар.; Кузьміно Сян. (Ксл.); Нсл. 704 Шалёны сабака пакусаў бабу Ст. — 2) сумасшедший. Людзі шалёныя, каторыя за допушчэньням Божым, ад розуму адшэдшы, звыклі людзём раны задаваці 420. — 3) назойливый, злой Нсл. 704. Шалёная муха ўкусіла за вуха Прык. Тм. Ель мая зялёная! Сьвякроў мая шалёная, загадала мне тры дзелы рабіць. **Зь песьні** Тм. — 4) ветренный, дерзкий Тм. Ён шалёны, на нікога не зважае Тм. — 5) чрезмерный Тм. Шалёныя грошы запрасіў ты за свайго каня Тм. Шалёны воз налажыў сена Тм. — 6) отличный, удивительно хороший Тм. Шалёнага каня маець Тм. Шалёную стрэльбу купіў, на сто сігнёў бярэць Тм. Шалёны работнік, майстра Тм.

шырыць*, -ру 2, ск. **пашырыць*** — делать что шире, расширяться Нсл. 710; Ухлё Чаш. (Ксл.). Ня надабе балей шырыць Тм. Ня шыр мяха! пашырыш, цяжка будзе падымаць яго, як насыпеш поўны Тм., зв. **шырыцца*** — 1) распространяться Нсл. 710. Воспа шырыцца Тм. Шкоднаму звычаю не хацелі дапусьціці большай шырыціся 398. — 2) расширяться Нсл. 710. Рака шырыцца, расшырылася Тм. — 3) присваивать себе более надлежащего, действовать превышая права Тм. Табе тут няма чаго шырыцца, ёсьць старшыя за цябе Тм. У чужым дабры няма чаго шырыцца Тм.

шляхоцкі* — дворянский.

шляхціч*, -а — шляхтич Стт.

туташні* — здешний Нсл. 645. Туташні чалавек, звычай Тм. Ня маючы бачаньня на туташняга ані на госьця 165.

уважаньне* (уважэньне?), -я — усмотрение. Агародныя рэчы засеяныя — подле ўважэньня вознага й шляхты, зь ім на том увязаньню будучае 277. А каторым-бы рэчам цана ў Статуце ня была апісана, тагды возьны із шляхтаю подле ўважэньня свайго шацунак і адправу на тых рэчах чыніці маюць Тм.

увязаньне*, -я (націск на -за-) — введение во владение.

увязаціся* — войти во владение.

сумненьне — совесть. Буду даглядаці... сумненьне свае добрае пабожне справуючы 165. З часам із „сумненьне" паўстала **сумленьне** (Н па М перайшло ў Л, як у **ляныны** зь **льняны**).

супар*, -а (націск на су-) — соперник Нсл. 623. Із супарам сваім памірыўся Тм. **супарка*,** -і — соперница.

супараваць*, -рую, -еш — соперничать.

супарны* — сопернический.

супарства*, -а (націск на су-) — соперничество.

супрацавень* — сотрудник, гл. працавень.

сьветка*, -і, суп. — свидетель, -ница. Сьветка на судзе паказаў не па мойму Стралкі Беш (Ксл.). Вазьму цябе за сьветку на суд Ст. Сьветку пастаў, калі я гэта зрабіў Нсл. 576.

сьветчыць*, -чу, -чыш Ксл., ск. **пасьветчыць*** — свидетельствовать Нсл. 576. Сьветчыш тое, чаго ня бачыў Тм. Кажны пасьветчыць маю праўду Тм. Не па праўдзе ты сьветчыш, пасьветчыў на мяне Тм. Не хачу я сьветчыць вам Карма Куз. (Ксл.). Сьветкі могуць а кажную ніву, сенажаць або абруб сьветчыці 361. **сьветчыцца,** ск. **пасьветчыцца** — свидетельствоваться, представлять свидетелей Нсл. 576. Цыган дзяцьмі сьветчыцца Прык. Тм. Ты-б пасьветчыўся, ды няма кім Тм. **сьветчаньне,** -я — свидетельствование Тм. Не вымагаюць твайго сьветчаньня Тм.

Крывіцкія словы **сьветка, сьветчыць** пішуцца пераз Т (а ня Д) у старой і цяперашняй мове крывіцкай, бо маюць карэнь -вет-, што ёсьць у словах „веча" зь ***vĕtje, ветлы,** а не карэнь **vĕd** — **vid**, што ў польскім **św**iadek, у маск. „свидетель".

сьветны* — мировой Маркоўцы Вял.

сьпісаньне*, -я — список Ст. акты.

сьціпкасьць, сьціпны — гл. ля недаўсьціп.

шал*, -у — бешенство, водобоязнь Ар.; Смл. (Даль); Пятніцкая Беш. (Ксл.). Шал забраў сабаку Тм.

шалець*, -ею 1 — беситься Ксл.; Ар., бесноваться Шсл. Крычыць, лаецца й сам ня ведае, як шалець! Ст. Людзі, аж шалеюць, возяць снапы Тм. Чаго ты шалееш? Асінаўка Сян. (Ксл.). — 2) бешенствовать Ар.; Нсл.; Шсл. Вось нешта зрабілася, сталі сьвіньні на сяле шалець. Як падыйдзе маладзік, дык ён і шалее Ст. — 3) шалить Нсл.; Ар.; Ст. Дзеці шалеюць Тм. **ашалець*** — 1) сойти с ума, обезуметь Навікі Віц. (Ксл.). Ці ты ашалеў, ці што? Тм. — 2) взбеситься Нсл.; Шыпы Сян. (Ксл.). Ягоны сабака ашалеў Тм. Ашалеўшы: гэтулькі грошаў выдаць! Ст. Хіба ашалеўшы гэтак рабіць Ст. **ашалелы*** — бешенный Ксл. шальной, взбесившийся. Бяжыць як ашалелы Бешанкавічы (Ксл.). Гэта-ж проста ашалелы чалавек, зь ім нельга гаварыць Ст. Бегае, як ашалелы Ст.

шалёны* — 1) бешенный Ар.; Кузьміно Сян. (Ксл.); Нсл. 704 Шалёны сабака пакусаў бабу Ст. — 2) сумасшедший. Людзі шалёныя, каторыя за дапушчэньням Божым, ад розуму адшэдшы, звыклі людзём раны задаваці 420. — 3) назойливый, злой Нсл. 704. Шалёная муха ўкусіла за вуха Прык. Тм. Ель мая зялёная! Сьвякроў мая шалёная, загадала мне тры дзелы рабіць. **Зь песьні** Тм. — 4) ветренный, дерзкий Тм. Ён шалёны, на нікога не зважае Тм. — 5) чрезмерный Тм. Шалёныя грошы запрасіў ты за свайго каня Тм. Шалёны воз налажыў сена Тм. — 6) отличный, удивительно хороший Тм. Шалёнага каня маець Тм. Шалёную стрэльбу купіў, на сто сігнёў бярэць Тм. Шалёны работнік, майстра Тм.

шырыць*, -ру 2, ск. **пашырыць*** — делать что шире, расширяться Нсл. 710; Ухлё Чаш. (Ксл.). Ня надабе балей шырыць Тм. Ня шыр мяха! пашырыш, цяжка будзе падымаць яго, як насыпеш поўны Тм., зв. **шырыцца*** — 1) распространяться Нсл. 710. Воспа шырыцца Тм. Шкоднаму звычаю не хацелі дапусьціці большай шырыцiся 398. — 2) расширяться Нсл. 710. Рака шырыцца, расшырылася Тм. — 3) присваивать себе более надлежащего, действовать превышая права Тм. Табе тут няма чаго шырыцца, ёсьць старшыя за цябе Тм. У чужым дабры няма чаго шырыцца Тм.

шляхоцкі* — дворянский.

шляхціч*, -а — шляхтич Стт.

туташні* — здешний Нсл. 645. Туташні чалавек, звычай Тм. Ня маючы бачаньня на туташняга ані на госьця 165.

уважаньне* (уважэньне?), -я — усмотрение. Агародныя рэчы засеяныя — подле ўважэньня вознага й шляхты, зь ім на том увязаньню будучае 277. А каторым-бы рэчам цана ў Статуце ня была апісана, тагды возьны із шляхтаю подле ўважэньня свайго шацунак і адправу на тых рэчах чыніці маюць Тм.

увязаньне*, -я (націск на -за-) — введение во владение.

увязацiся* — войти во владение.

цом і іншым людзём упалым 93. Не ўважай падупалага за ўпалага, а хату яго за баўдыр **Прыказь.** Лепл.

упіс*, -у (націск на „і") — запись Акін. Гл. запіс.

упор*, -у — упрямство Нсл. 663. Бяз упору ты нічога ня зробіш Тм. Супроць упору можна знайсьці лек **Прык.** Тм. На ўпор пайшло Тм.

упора*, -ы, суп. — упрямец, -ица Нсл. 662. Хоць ты пячы як упору гэтага, не паслухае Тм.

упорына*, -ы, адз., суп. — упрямец Стралкі Беш. (Ксл.). Такі ўпорына ніяк не ўгаварыць Тм.

упорыстасьць*, -і — настойчивость.

упорысты* — настойчивый, **упорыста*** — настойчиво. **упірысты*,** -ага — настойчивый Гравы Сян. (Ксл.). Маладухі часта бываюць упірыстыя Тм.

упорнік*, -а — упрямец Нсл. 663. Біць трэба упорніка гэтага Тм.

упорны* — упрямый.

Прыклады із Статуту й „Аль Кітабу": Есьлі-бы ся то показала на праве, іж тый пан чыніў вонаму справядлівасьць, але вон яе упорам сваім ня прыняў і на ёй не пераставаў і а то яго ку суду прыцягнуў, тагды таго рубля грошай плаціці не павінен будзець, але яшчэ тый упорны сам вонаму тот рубль тут-жа ў суду заплаціці маець 227. Таковы за тую сваю праціўнасьць у савітую заруку ўпадаець, а ўрад тот а том упору азнайміці нам маець 272. А мы гаспадар таковага упорнага і ўраду нашаму непаслушнога (будзем) казаць вывалаць з панств нашых 272. А есьлі-бы тот-жа так упорны быў і таму пасланцу нашаму супраціві́ўся і адправы ўдзелаці не дапусьціў, таковага, яка праціўніка справядлівасьці Божае горлам караці кажам 273. Чы той лепшы, каторы пастыроў сваіх слухае, ці такія, каторыя ўпорныя, імамаў сваіх ня слухаюць, веры мусульманськай не перасьцерагаюць Кіт. 66 б.

урад*, -у — учреждение, должность, присутственное место. Уставуем, іж на тыя ўрады, яка на судзтва, на падсудзтва, на пісарства, ня маюць быці выбіраны духоўныя асобы 165.

урaднік*, -а — чиновник Стт. Слова гэтае, як і ўрад, часта сустракалася ў прыкладах на іншыя словы.

урадовы*, урадоўны* — должностный Стт. **урадовая асоба*** — должностное лицо. **урадова*** — официально.

Тое самае наагул у мове цяперашняй: **урад*,** -у — 1) должность в присутственном месте Нсл. 665. З ураду ськівулі Тм. — 2) управление, правительственное место Тм. З ураду прышоў ліст Тм. Няхай урад нас рассудзіць Нсл. 71. — 3) распоряжение Нсл. 71 а 665. Ніякага ўраду ня даў. — 4) порядок (управа — Я. С.). Нсл. 665. Бяз пана ўраду няма між намі Тм. Бяз ураду няма чаго прымацца за работу Тм. **урaднік** — прикащик в имении, управляющий Нсл. 665. Тут пад уплывам маскоўскіх урадаў і іхняе мовы абмежана ўжываньне слова „ўраднік" да ўраднікаў дворных, а запраўднае значаньне гэтага слова „чиновник". Рэдчас у нас пад уплывам украінскім няправільна ўжываюць „урадовец". Гэткага слова ніякія памяткі крывіцкія ня знаюць, у іх заўсёды „ўраднік", таксама ў крывіцкай мове народнай. **урaдніцкі*** Нсл. 71 — чиновничий. **урaдніцтва*,** -а — чиновничество. **урадовы, урадоўны** — должностный, официальный. Урадовым парадкам Нсл. 71. Урадовы чалавек Нсл. 665. **Урадоўным** парадкам адабраў свайго каня Тм. Націск на -ДО. **урадзтва*,** -а — правительственная (не обязательно правительственная — Я. С.) должность Нсл. 665. Спраўніка з урадзтва далоў ськівулі Тм.

усочаваць, усачыць, усочаны — гл. сачыць.

усіляцца*, -яюся 1, ск. **усіліцца*,** -люся 2 — насильно домогаться, домочься чего Нсл. 665, добиваться, добиться чего. Усіляйся, ня ўсіляйся, ня возьмеш Тм. Усіліўся такі ехаць Тм.

усілства*, -а — насилие Нсл. 665. Усілствам адняў Тм. Дзеўку усілствам згвалтаваў 396. Праву прычытаці маець, за каторым жаднага ўсілства й укрыўджаньня на сабе не паносіць 15.

усьцівасьць*, -і — почтение. І Джабраілу, што табе цяпер усьцівасьць чыняць, а мне перад тым лепшую усьцівасьць чынілі і ляпей за цябе важылі мяне Кіт 62 а.

усьцівы* — почтенный, порядочный. У Пана Бога ўсьцівая й харошая рэч розум Кіт. 136 а. **няўсьцівы*** — нечестный, непорядочный. Што есьмі мяніў на цябе, жэ бысь ты быў няўсьцівае маткі і нячыстага ложа сын, том на цябе брахаў яка пес 139.

усьціць* — почтить. Есьлі-бы хто вознага зьбіў, валасы або бараду рваў і тым ураду ня ўсьціў, тагды таковы маець быць а то пазван на рок завіты 178.

учын*, -у — 1) раствор муки на хлеб Нсл. 671. Мукі толькі на ўчын ёсьць, а на замес няма Тм. — 2) подвиг, прыт.

учынак*, -нку — дело, поступок 441; Нсл. 77 а 671. Добры, дурны, хрысьцянскі ўчынак Тм. На якія ты ўчынкі пусьціўся? Тм.

учын-яцца, іцца — гл. прычыняцца.
цівун* — приказчик имения Акін. 190.
ціха*. — тише! Аш.
ціху! ціхуце! (мн. лік, пры зьвярненьню да шмат каго) = ціха! Іг.
чэсьць*, чсьці (цьсьці, сьці); пасьцівасьць* — честь.
Абяцуем, каму-бы шло а чэсьць, неадвалочную справядлівасьць учыніці 93. На сойме з рассудку нашага, гдзе ся то пакажаць, чэсьць і горла траціць 80. Учынак віну адсуджэньня чсьці й горла за сабою цягнуў 74. Пей а сьці прарока Кіт. 133а. Узрушыцелі права паспалітага горлам і адсуджэньням пасьцівасьці карані быці маюць 205. Каран быці маець, яка вышэй апісана, ведзь-жа такую рэч, гдзе ся пасьцівасьці датыкаці будзець, да нас гаспадара адсылаючы 174. Адсуджэньням пасьцівасьці і горлам маець быці каран 69. **пасьцівы*** — благородный. Чалавеку пасьціваму нічога ня маець быці дарожшага над вольнасьць 15. Зь цяперашняе мовы: **чэсьць,** чсьці (цьці, сьці) — 1) честь. У ім няма ні чсьці (цьсьці), ні веры. **Прык.** Нсл. 698. — 2) честь, целомудренность Ухлё Чаш. (Ксл.). Дзе ўжо яе чэсьць? Тм. — 3) почтение, уважение Нсл. 698. Ад дзяцей сваіх чсьці ня маеш Тм. Заслужыў на чэсьць і добрую славу Тм. — 4) дакл. (родны) **чэсьці** — угощение Ар.; Ст.; Нсл. 698. Быць у каго на чэсьці Тм. Добрая ў іх была чэсьць Ст. Што з тае чэсьці, калі няма чаго есьці Тм. **пасьцівасьць,** -і — 1) (благородство — Я. С.) честность Нсл. 485. Твая пасьцівасьць усім людзём ведама Тм. — 2) почтительность, уважение Тм. Ня бачылі мы ад цябе ніякай к нам пасьцівасьці Тм. **пацьсьцівы,** в. ст. **пацьсьціўшы** — 1) порядочный. Пацьсьцівы чалавек нікога ня скрыўдзе Нсл. 485. Няма нікога пацьсьціўшага, як ты Тм. — 2) целомудренный Тм. Нявестка прышла да нас пацьсьціваю Тм. — 3) почтительный Тм. Пацьсьцівы хлапец! Кажнаму скланіўся Тм. **пасьціва*,** прс. — 1) порядочно. Пасьціва жывець Нсл. 485. — 2) целомудренно. Нявестка пацьсьціва прышла Тм. — 3) почтительно, с уважением Тм. Пацьсьціва прыняў нас Тм. Пр. **усьцівасьць, усьцівы!**
чысьленасьць*, -і — многочисленность.
чыслены* — многочисленный. **чысьлена*** — многочисленно, пр. **няшчысьлёны.**
чытар* (націск на -ар), -а, ж. **чытарка*,** -і — читатель, -ница. Семярнікі Гальш. в. Аш.

Паслоўе.

У 1927 г. Інстытут Беларускае Культуры ў Менску выдаў беларускую праўніцкую тэрмінолёґію. Аўтарам яе быў Мікола Гуткоўскі. Адлі ўкладзеную ім тэрмінолёґію праглядаў Этнолеґічна-Лінґвістычны Адзьдзел Інбелкульту. Якімі прынцыпамі кіраваўся гэты Адзьдзел Інбелкульту і, відавочна, сам аўтар тэрмінолёґіі і як вялася праца пры яе ўкладаньню, даведаемся з артыкулу Гуткоўскага „Беларуская праўная тэрмінолёґія", надрукаванага ў нр. 14-15 „Праваў Беларускага Ўнівэрсытэту",

Вось-жа Этнолеґічна-Лінґвістычны Адзьдзел Інбелкульту „імкнуўся пабудаваць праўную тэрмінолёґію на жывой мове і перакласьці на беларускую мову па магчымасьці ўсе навуковыя разуменьні. Але не заўсёды ўдавалася знайсьці такія словы. Іх ня было ні ў жывой мове, ні ў гісторычных памятках... Такім парадкам, ведзержаць гэты асноўны прынцып — знайсьці для праўнае тэрмінолёґіі толькі беларускія словы Этнолеґічна-Лінґвістычнаму Адзьдзелу не ўдалося" (б. б. 86-87), адлі — „імкненьням усіх комісіяў, што праглядалі проект праўнае тэрмінолёґіі, было даць самабытную беларускую праўную тэрмінолёґію і ўсе праўныя разуменьні выказаць па магчымасьці на беларускай мове". Адлі Гуткоўскі прызнаецца, што гэтага не ўдалося дапяць.

Гэткім парадкам, імкненьні былі добрыя, але ўжыцьцёвіць іх не патрапілі. Прычыны гэтага, як і заганы самае праўніцкае тэрмінолёґіі Інбелкульту, паказуе рэцэнзэнт яе, проф. Леў Акіншэвіч, у варт. „Да пытаньня пра беларускую юрыдычную тэрмінолёґію" (Полымя, нр. 4, Менск 1928, б. б. 187-195). Акіншэвіч констатуе, што гэтую тэрмінолеґічную працу Інбелкульту бязумоўна нельга ўважаць за канчальную (б. 194). Ён адзначае яе беднасьць: „Подле мае (Акіншэвічавае) думкі, асноўная загана тэрмінолёґіі — гэта яе беднасьць тэрмінамі. Запраўды, пры слоўніку тыпу украінскае юрыдычнае тэрмінолёґіі можна было-б проста ды бяз болю разьвязаць *проблему пра тое — якім словам перакладаць* спэцыяльныя тэрміны — беларускім ці чужаземным". „Я (Акіншэвіч) ужо рэкомэндаваў замест новатвораў або русізмаў — некаторыя тэрміны старое беларускае мовы" (192).

„*Кепска таксама ў тэрмінолёґіі, піша* Акіншэвіч, — справа з русізмамі. Чытар майго артыкулу напэўна пабачыў, што ў шмат якіх выпадках, калі можна было перакласьці якісь тэрмін беларус-

кім словам, тэрмінолёґія ўводзе расійскія словы, тарнуючы іх (не заўсёды ўмела) да беларускае мовы. З гэтым цяжка згадзіцца. Для чаго і для каго гэта робіцца? Калі для тых зь цяперашніх работнікаў установаў, якія ня знаюць беларускае мовы, то трэба сказаць, што, першае — яны гэтую мову ўрэшце будуць знаць, а, другое — што гэтае навуковае выданьне Інбелкульту напэўна разьлічана не на кароткі час. А жыцьцё даець усё болей ды болей работнікаў установаў, якія выходзяць із працуючых масаў работнікаў ды сялян БССР. Гэтым людзём беларуская мова ня чужая, яны добра адчуваюць яе чысьціню ці засьмечанасьць. **З усіх паглядаў** (падчыркненьне мае — Я. С.) засьмечаваць мову тэрмінолёґіі ня трэба было" (б. 194).

„Я ўжо паказаваў, кажа Л. Акіншэвіч, што сьцяг старых словаў старое юрыдычнае мовы Беларусі можна было-б увесьці ў тэрмінолёґію. Так рабіла ўкраінская юрыдычная тэрмінолёґія. М. Гуткоўскі пра гэта ведае. Ён піша, што крыніца праўнае мовы — „праўныя гісторычныя акты Літоўска-Беларускага Гаспадарства. Зразумела, што распрацаваць грунтоўна гэтыя матар'ялы аднэй асобе — рэч немагчымая. **Прыходзілася карыстацца гэтым бязьмерна каштоўным матар'ялам зьверхне, пераважна тымі альфабэтнымі паказьнікамі, што даданыя да некаторых выданьняў гэтых актаў...** (падчыркн. мае — Я. С.). Гэтыя крыніцы могуць даць надзвычайна важныя й каштоўныя матар'ялы для праўнае тэрмінолёґіі. Калі мы разгледзім толькі „Указатель" да I-га тому Літоўскай мэтрыкі, то можам без абмылкі сказаць, што 25% зьмешчаных там словаў жывуць і дагэтуль у народзе" (б. 85). Запраўды, трэба сказаць, кажа Л. Акіншэвіч, што гэты каштоўны матар'ял надта мала скарыстаны ў тэрмінолёґіі. Сьцяг старых юрыдычных тэрмінаў запраўды й цяпер ужывае народ. Але, апрача таго, сьцяг іншых старых словаў можна было-б узноў увесьці ў юрыдычную тэрмінолёґію, бо яны сугучныя беларускай мове і іх шмат хутчэй засвоіць народ, чымся пасьпехам прыладжаныя да беларускае мовы словы зь іншых моваў або выдуманыя тэрміны" (б. 195).

Наапошку, Л. Акіншэвіч кажа: „Зараз, піша М. Гуткоўскі, праўная сэкцыя Інбелкульту мае наўвеце падняць пытаньне аб утварэньні новае сталае комісіі... каторая магла-б праводзіць далейшую работу над праўнаю тэрмінолёґіяю". Такую працу трэба вітаць. Трэба пажадаць, **каб побач із працамі філелёґаў** (падч. мае — Я. С.) ды компэтэнтных знаўцаў беларускае народнае ды літаратурнае мовы была тут шырэй скарыстана і праца спэцыялістых... Трэба ўрэшце шырэй скарыстаць жывую народную беларускую мову. Магчыма, што калісьці шмат для гэтага дадуць краёвыя слоўнікі беларускае мовы (тыпу Касьпяровічавага). Калі яны зьявяцца — яны дадуць вялікі матар'ял для юрыдычнае тэрмінолёґіі. Якраз у іх трэба будзе шырака скарыстаць тэрмінолёґію народнага, звычаёвага права" (195).

Прыведзенымі гэтта, з арт. Л. Акіншэвіча, прынцыпамі аўтар „Некаторых праўніцкіх тэрмінаў беларускіх" кіраваўся заўсёды як у гэтай, так і ў іншых сваіх слоўнікавых працах, дарма што з рэцэнзяй Акіншэвічавай пазнаёміўся тады, калі пачаў друкаваць у „Ведзе" гэты свой артыкул (не „Паслоўе"). Прыведзеныя гэтта цытаты з рэцэнзі Акіншэвічавае дзеля таго, каб паказаць патрабуючым гэтага, як ставяцца да тэрмінолёґічных працаў тыя, што на іх **знаюцца** і **думаюць самастойна,** а ня рэдчас пад уплывам альбо й вымаганьнямі „старшага брата" з Масквы, каторы пры тымжа ставе свае вымаганьні толькі „малодшым братом", а не самому сабе.

Беларускі народ тварыў свае права, а зь ім і праўніцкія тэрміны, у працягу свайго даўгога гісторычнага быцьця; дзеля таго беларуская праўніцкая тэрмінолёґія павінна абняць багацьце з галіны права беларускае мовы зь яе цяперашняга й даўнейшага стану. Гэтак ё з тэрмінолёґіяй усіх гісторычных народаў. Калі-б хто хацеў да беларускае праўніцкае тэрмінолёґіі скарыстаць толькі цяперашнюю беларускую мову, ён зрабіў-бы тое самае, як-бы скарачаў гісторыю Беларусі да апошніх сту год. Можна тут зацеміць, што старабеларускія праўніцкія тэрміны ў вялікай меры жывуць дагэтуль у народнай мове, як пра гэта сьветчаць дасьледаваньні і як гэта відаць і з мае гэтае працы.

Беларускія праўніцкія тэрміны, пакуль канчальна не ўстанавіліся, прайшлі пераз прызму праўніцкага думаньня беларускага народу; дзеля таго да беларускае праўніцкае тэрмінолёґіі павінна быць скарыстана багацьце ўсяе беларускае мовы, а не, як некаторыя думаюць, што даволі выцягаваць, як павук павучыньне, із свае абмежанага слоўнага „багацьця" галавы, ды „багацьця" часта запсаванага чужым уплывам.

Тое, што сказана тутака пра прынцыпы праўніцкае тэрмінолёґіі, тарнуецца да тэрмінолёґіі ўсіх галінаў веды.

Дапаўненьні да скарачэньняў і абмылкі друку

У перадмове да гэтае працы пры ламаньню выпала гэткае: „Пры перакладзе словаў на рас. мову я карыстаў таксама із зычлівае помачы Спад. Антона Адамовіча, за што яму гэтта шчыра дзякую. Ад яго паходзяць і словы, абзначаныя скарачэньням **Іг.** (= Ігуменскі павет). Скарачэньне **Ад.** = Ант. Адамовіч.

Калі пачатак гэтае працы быў надрукаваны, я пазнаёміўся зь менаваным у „Паслоўю" арт. проф. Л. Акіншэвіча, з каторага ўзяў некаторыя суленыя ім тэрміны; абзначаныя яны скарачэньням **Акін.**

Скарачэньне **Фрсл.** абзначае мой „Маленькі маскоўска-крывіцкі слоўнічак фразэолеґічны", каторы захаваўся ў малой колькасьці экзэмпляроў; дзеля таго паведамляю, што ўсі групы словаў із яго перадрукаваныя ў „Бацькаўшчыне", Мюнхен 1952, №№ 34-39 (113-118).

Як зацемлена ў перадмове, зоркаю пазначаныя словы, каторыя памойму трэба ўжываць у беларускай мове літаратурнай. Як абмылкі друку адылі зоркаю не пазначаны гэткія словы (падаю ў парадку іх надрукаваньня): апрычона, апрычоне; асталы; выраб, вырабак, вырабіцца; выслуга; зьвярненьне; зыскуючы, -ая; зраза, зразавы; валодаваць; на конадні; хрышчоны ліст; мерны; другім наваратам; выступак; папраўка; поўніць (і выпаўніць, выпаўнены, выпаўняць); рок завіты, сьветчыцца, пасьветчыцца, сьветчаньне, ціху! ціхуце! Паважаны Чытар няхай перад чытаньням паставе ля гэтых словаў зорку. Калі я пазначыў зоркаю, што дзеяслоў няскончанага трываньня (пр. абіраць) можа ўжывацца ў цяперашняй мове, то тым самым паказаў, што можа ўжывацца таксама ягонае скончанае трываньне (абраць), і наадварот.

У прыкладзе на слова „місьцюк" мае быць „шкоднік і місьцюк" (а ня „злодзей і місьцюк").

ПЕРАГЛЯДАЮЧЫ ЭТНОҐРАФІЧНЫЯ ЗБОРНІКІ

Надовечы давялося пераглядаць некаторыя этноґрафічныя зборнікі — Шэйна (II том), Фэдэроўскага (I том), Раманава (8 выпуск). Хоць рабілася гэта ня з мэтай дасьледаваньня мовы, ды некаторыя сустраканыя моўныя зьявы проста прасіліся, каб іх зацеміць і адцеміць. Гэттака й падаюцца некаторыя з такіх зробленых зацемак, без сыстэматызацыі й паглыбленьня, больш як сыры матар'ял, дзеля выкарыстаньня ў нашай літаратурнай мове.

Із запісаў Адама Багдановіча

У зборніку Шэйнавым бадай ці не найлепшыя запісы належаць Адаму Багдановічу, бацьку нашага вялікага паэты Максіма Багдановіча, зробленыя ім у Халопенічах на Барысаўшчыне. Вось колькі цікавых моўных зваротаў і словаў з гэтых запісаў:

1. **браць раду** (б. 13, 24) — рас. „держать совет". У тым-жа значаньні знаходзім і дзеяслоў **радавацца** (б. 74) — з тае-ж Барысаўшчыны.

2. **сьмерць зрабіць** (б. 30) — рас. „умертвить".

3. **зь мілай ахвотай** (б. 108) — гучыць сьвяжэй, харашэй і арыгінальней, чымся звычайна ўжыванае „зь вялікай ахвотай", скапіяванае з рас. „с большой охотой".

(Далей будзе)

Разгледжаныя й прынятыя асаблівасьці й словы на Зборках пазнаньня беларускае мовы ў 1951 і 1952 гадох (лікі паказуюць бачыны „Веды"; дзе не паданы год, там трэба разумець год 1952).

Словы бяз І- на пачатку (голка, граць, мяніны, мяніньнік, накшы, начай). 112.

Словы з І- на пачатку (іскрыпка, істужка, імша, імшара, ірваць, ірзаць, ірдзель, іржа, ігруша). 251.

П, хв, х замест „ф" чужых словаў. 184.

Націск у спакменьнікаў на-ак, -як (Паляк). 251.

Націск у дзеясловаў, складзеных із прыростка і **іду, іму** (пайду, прыму і інш.). 115.

Націск на канцу ў дзеясловаў была, -о, -і; піла, -о, -і; дала -о, -і; няла, -о, -і. 251.

Націск у дзеясловаў, складзеных із **няць, няў** і прыростка ё на **-ня-** (адняць, адняў і інш.). 251.

Спакменьнікі на -ка. 251.

Спакменьнікі на -чик, -щик. 252.

Хормы дакладнага (роднага) склону спакменьнікаў мужчынскіх. 114.

Хормы лічнікаў 11-19 на -нанцаць. 51.

Хорма 3-яе асобы адз. л. цяпер. часу. 117, 1951 году.

Спакменьнікі мужчынскія асобавыя маюць у мясцовым склоне адз. л. канчатак -у (ю). 115.
Часапіс, летапіс, запіс і іншыя — ізь цьвярдым **с** і мужчынскага роду. 113.
Ужываньне прыймёнаў да й **у (ў).** 50.
Гукі й літары „г" й „ґ". 183.
Назовы народаў пісаць із вялікае літары. 52.

якга. 154, 1951 г.
бодка. 185.
хіжы. 153, 1951 г.
зрад-а, -ліва, -нік, -жаць, -жавацца. 113.
дзяр-ліва, -ун. 154, 1951 г.
дзяцін-ы, -ства. 253, 254.
ізрад-а, -нік, -дзтва, -джаць. 113.
кагадзе, кадзе. 154, 1951 г.
крыўдаваць. 254.
ліпуч-ы, -ка. 154, 1951 г.
ложак. 185.
маленства. 254.
наймя. 254.
падарожжа. 185.
пасядзеньне, паседзіны. 254.
прастаць, прасьцінак. 86.
радабодзьдзе. 185.
разьмяніць. 53.
родзіч. 115.
седзіны. 254.
суліць, пасуліць. 153, 1951 г.
суродзіч. 115.
угодкі. 185.
упікаць, упікі. 116.
упырск. 86.
часіна. 116.

Расійскія словы, каторымі перакладзеныя беларускія.

вероломный. 113.
во первых, во вторых і т. д. 152, 1951 г.
вспрыскивание. 86.
детский. 253. детство. 254.
земляк. 115.
заразный, заразная болезнь. 154, 1951 г.
заседание. 254.
измен-а, -ить, -ник, -нический, -ничество, -чивый. 112, 113.
именно, а именно. 254.
минута. 116.
моментально. 154, 1951 г.
направл-ение, -яться. 86.
ненадежный. 113.
непостоянный. 113.
обижаться. 254.
предательский. 113.
предлагать. 153, 1951 г.
предпоч-итать, -тительнее. 185.
пункт. 185.
путешествие. 185.
разменять. 53.
сию минуту. 154, 1951 г.
соотечественник. 115.
только что. 154, 1951 г.
точка. 185.
укол. 86.
упрек, -ать. 116.
хищн-ик, -ый. 154, 1951 г.

ЗЬМЕСТ „ВЕДЫ" 1952 Г.

Янучонак П. Др.: Траґедыя зь нясьведамасьці (зь гісторыі Беларусі XIX-XX ст.) ... 321 — 334
Resume ... 335
Беларускі слоўнік І. Насовіча і расійская акадэмія навук ... 53
Годні зьезд Крывіцкага Навуковага Т-ва Пр. Скарыны ... 124 — 127
Хроніка ... 32, 63, 96, 127, 191, 224
Давідовіч Горадзенскі: Поды апрычонасьці беларускага народу ... 106 — 110
Інстытут Найноўшае Гісторыі Беларусі ... 158 — 160
Люціч Марцін: М. Мусорскі ... 44
Некаторыя вялікія здарэньні ў м. лютым у гісторыі Крывіч ... 54
Прынскі Максім: Тое-сёе аб друкарскіх майстрох беларускіх — Пётру Мсьціслаўцу, Івану Федаровічу а Грыню Івановічу ... 33—44
Прус Альгерд, плк.: Літоўскі — ня лятувіскі корпус 1817-1831 ... 23
Разгледжаныя й прынятыя асаблівасьці й словы на Зборках пазнаньня беларускае мовы ў 1951 і 1952 г. г. ... 381
Саковіч А.: Беларусы ўв Адэсе ... 153 — 158
Яго-ж: Проф. Мітрахван Даўнар-Запольскі ... 193 — 206
Сядура Уладзімер: Вялікія дарогі, раман ... 97-105, 129-135, 176-183, 206-214, 314-319, 336-353.
С. Я.: „Жмудзь" ці „Жамойць"? ... 87
Яго-ж: „Латва" ці „Лацьвія"? ... 87
Яго-ж: Што знача слова „гудзець" у песьні „Чаму-ж мне ня пець?" ... 86
Скарыніч Брачыслаў: Літоўская плынь (традыцыя гаспадарстваасьці) ў нацыянальным адраджэньню беларускага народу ... 65 — 77
Станкевіч Я.: Маленькі маскоўска-беларускі слоўнічак фразэолеґічны і прыказкаў ... 1 — 21
Яго-ж: Мова рукапісу „Аль Кітаб" крывіцкага музэю Йвана Луцкевіча ў Вільні ... 25-31, 55-62, 89-95, 146-152, 236, 354-369
Яго-ж: Некаторыя праўніцкія тэрміны беларускія ... 45-49, 78-85, 118-123, 136-145, 186-190, 220-223, 228-235, 292-308, 370-380
Яго-ж: Да назоваў беларускіх грошы ... 110 — 112
Яго-ж: Беларускія плямёны ... 161-176, 214-219, 237-250, 309-313 а. Дрыгвічы 162, б. Дзярвяне 165, в. Севяране 217, г. Радзімічы й Вяцічы 303.
Яго-ж: Сьв. памяці Мікалай Войтаў ... 225
Яго-ж: Хто напісаў верш „Да што гэта за паўстала?" ... 227
Яго-ж: Этноґрафічныя й гісторычныя тэрыторыі й граніцы Беларусі ... 257 — 278

Resume .... 279 — 291
Што было ў жніўню ў гісторыі Крывіч 225
Чубаты М. Проф.: Характар а гаспадарствавы лад старавечных Беларусаў, Украінцаў а Расійцаў (і паангельску тое-ж) 22

Стыпэндыі беларускім студэнтам.

Як наказуе Дырэктар Усходне-Эўропскага Фонду, сп. Дэйвід Мунфорд, гэты Фонд будзе даваць другі раз стыпэндыі студэнтам беларускага і ўкраінскага паходжаньня, прыбылым нядаўна ў Задзіночаныя Гаспадарствы Амэрыкі, як уцекачы із Савецкага Саюзу. Стыпэндыі гэтыя будуць на 1953-54 акадэміцкі год і пакрыюць усю або частку аплаты за навуку.

Сп. Мунфорд сказаў, што Ўсходне-Эўропскі Фонд быў заснаваны Фордавай Фундацыяй із агульнай мэтаю помачы нядаўным уцекачом із Савецкага Саюзу дзеля прытарнаваньня іх і ўходу ў вамэрыканскае жыцьцё. Праграма стыпэндыяў гэта адна зь дзейнасьцяў Фонду, адумысьля вызначаная памагаць кваліфікаваным беларускім і ўкраінскім студэнтам з паміж тае групы ўцекачоў, каторых вышшая асьвета была перарвана II-ой сьветнай вайною.

Фонд абясьціў, што будуць браныя пад увагу гэткія прашэньнікі стыпэндыяў: малодшыя за 35 год; жывучыя ў З. Г. А.; тыя, што пакінулі сучасную тэрыторыю СССР пасьля 1939 г.; добра валодаючыя ангельскай моваю; запісаныя або дапушчаныя да студыяў на амэрыканскім унівэрсытэце або высокай тэхнічнай школе. Тыя, што яшчэ не запісаныя, павінны падаць давод магчымасьці іх прыйма, каб магчы дастаць стыпэндыю, сьцьвярджае Фонд. Формуляры й дальшыя інформацыі можна адзержыць пішучы — паангельску — на адрыс:

East European Fund, Inc., 10 East 44th Street, New York 17, N. Y.

„Студэнты, што маняцца прасіць стыпэндыі згодна з гэтай праграмаю, павінны падаць формуляры і іншыя патрэбныя дакумэнты да 20 красавіка 1953 г.", сказаў сп. Мунфорд. „Мы спадзяёмся, што будзем магчы абясьціць стыпэндыі на пачатку чырвіня", сказаў ён далей.

Прыслалі на (альбо за) „Веду": Я. Каханоўшчыха $ 3.50, В. Стома 3.00, В. Дудка 2.00, М. Латушка 2.00, Р. Язерскі 1.90, А. Малафеева 1.80, Т. Сайка 1.20, П. Пецька, А. Стэльман, К. Жыхар і Л. Галяк па 1.00, Я. Юхн. 0.50. Усім вялікі дзякуй!

Рэдагуе Рэдакцыйная Колегія.

Ukrainian American Press, 133 E. 4th St., New York 3, N. Y.